

Emrî Divanı'nda Deyimler

HASAN KAYA*

The Idioms In Emri's Divan

Ö Z E T

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanları deyimlerin çokça yer aldığı önemli eserlerdir. XVI. yüzyıl şairi Emrî (ö. 1575)'nin Divanı da deyim zenginliği bakımından dikkat çekicidir. Bu makalede Emrî Divanı'nda 541 farklı deyim toplam 1031 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu deyimlerin Divan'da geçtiği yerler belirtilmiş, deyimlerin bazılarına örnekler verilmiştir. Şairin kullandığı deyimlerde görülen özellikler ile deyimlerin anlamları ortaya konmuştur..

ANAHTAR KELİMELER

Klasik Türk edebiyatı, XVI. yüzyıl, Emrî Divanı, deyimler.

A B S T R A C T

The divans of classical Turkish literature poets are important works in which idioms can be seen very often. The Divan of the poet of 16th century Emri who dead in 1575 is noteworthy in terms of abundance. In this article, it was found that 541 different idioms had been used 1031 times in the aggregate. The place of idioms in Divan was brought out, examples were given for some idioms. The features of idioms that the poet used and the meanings of had been introduced..

KEYWORDS

Classical Turkish literature, 16th century, The Divan of Emri, idioms.

I. GİRİŞ

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir (Türkçe Sözlük 1998: I/576); bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce (Aksoy 1988: I/52); en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş (Parlatır 2010: I/1); anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu (Püsküllüoğlu 2006: 7); ekseriya birkaç kelime, bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmaya yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan sözler (Millî Kütüphane Başkanlığı 1997: I/VII)” şeklindeki ta-

* Dr., Manisa Hasan Türek Anadolu Lisesi Edebiyat Öğretmeni, Manisa (hasanka84@hotmail.com).

numlarda öne çıkan; deyimim iki veya daha çok sözcükten oluşması, mecazlı ve özlü bir anlatıma sahip olması ve kalıplaşmasıdır.

I.1.Divan Şiirinde Deyimler

Pek çok divan şairinin divanında deyimler geniş yer tutar. Buna rağmen divan edebiyatı metinleri deyimler bakımından yeteri kadar incelenmemiştir. Son yıllarda, giderek artan bir biçimde bu metinlerde yer alan deyimlerle ilgili çalışmaların yapıldığını da belirtmeliyiz.¹ Bu

¹ Deyimlerle ilgili bazı çalışmalar için bk. H. Dilek Batislam, "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler", *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Fuat Özdemir Anısı, 1997, s. 107-123; Hatice İçel, "Necatî Beg Divanı'ndaki Deyimler", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2004, s. 175-230; Mustafa Aksoy, "XVI. Yüzyıl Şuarâ Tezkireleri ile Necatî'nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Deyim ve Atasözü Kullanımı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2007, s. 141-162; Dilek Erenoğlu, "Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler", *Turkish Studies*, S. 2/4, 2007, s. 1150-1167; Mehmet Ulucan, "Muvakkitzade Mehmed Per-tev'in Divanında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10:2, 2005, s. 49-80; Ülkü Çetinkaya, "Divan Şiirinde Çok Başlı (Ziyade-Ser) Deyimi Üzerine", *Turkish Studies*, S. 4/2, 2009, s. 226-245; Ozan Yılmaz, "Klasik Türk Edebiyatı'nda Bir Deyim: Ter Düşmek", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 21, 2009, s. 155-170; Yunus Kaplan, "Sâbit'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri", *Turkish Studies*, S. 4/4, 2009, s. 599-635; M. Ziya Bağrıaçık, "Yerel Malzemeyi Önemseyen Bir Şair: Ahmed-i Dâî (Divanında Kullandığı Atasözleri ve Deyimler)", *Turkish Studies*, S. 4/5, 2009, s. 60-75; M. Nejat Sefercioğlu, "Helâkî Divanı'nda Türkçe Deyimler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.4, 2010, s. 155-202; Yakup Poyraz-Ayhan Tergip, "18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı, S. 3/15, s. 188-202; Sevil Öge, *15. Yüzyıl Şairlerinden Mesihî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necatî Beg, Üsküblü İshak Çelebi ve Şeyhî'nin Divanlarında Atasözleri ve Deyimler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2001; Melih Alptekin, *Garib-nâme'de Deyimler ve Atasözleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2003; Nursel Uyanuker, *Peroâne Beğ Mecmuasının İlk Yüz Varışında (1a-100b) Halk Kültürü ile İlgili Unsurlar (Atasözleri-Deyimler-Halk İnanış-ları)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Devrim Kalaycı Sevinç, *18. Yüzyıl Şairlerinden Sünbülzade Vehbi (Lutfiyye), Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2007.

çalışmaların artması Türkçenin deyim zenginliğinin ortaya konması bakımından önemlidir. Çünkü bu makalede de görüleceği gibi divan şairlerinin kullandığı kimi deyimler kapsamlı deyim sözlüklerinde bile henüz yer almamaktadır. Divan şiirine özgü deyimleri içeren müstakil sözlüklerin hazırlanmasında da yarar olduğunu düşünmekteyiz. Henüz bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı düzeydedir. Divan şairlerinin eserlerinde deyimler üzerine yapılacak çalışmalar istenilen düzeye eriştiğinde bu, bundan sonraki sözlük çalışmalarına önemli ölçüde kaynak sağlayacaktır. Bu makalenin amaçlarından biri de budur.

I.2. Emrî Divânı'nda Yer Alıp Deyim Sözlüklerinde Yer Almayan Deyimler

Emrî Divânı'nda tespit edebildiğimiz deyimlerin anlamlarını ortaya koyarken deyimler konusunda söz sahibi temel kaynaklara müracaat ettik. Ancak deyim olduğunu düşündüğümüz bazı kalıpların müracaat ettiğimiz bu kapsamlı kaynaklarda yer almadığını gördük. Bu kalıplar şunlardır: *Akçası kızıl çıkmak, akli terk etmek, başı devletli, başına bela gelmek, başından yumruk indirmemek, baştan gitmemek, berk yüzlü, boğazını çengelde görmek, boğazını urganda bulmak, dudağını dişlemek, elden uçurmak, gönlüne getirmek, gözü önünde, hiçe gitmek, ırkını kesmek, kana yumak, kanlı, kazaya uğramak, kendi gözündeki çöpü görmek, kendini bilmez, kılıç tartmak, kulağa düşmek, kulağına çalmak, kulağına parmak tıkmak, kulağını yemek, kulaktan âşık etmek, kulpu elinde kalmak, mata yakın olmak, nazar dokundurmak, nefese uğramak, oyun gözetmek, ölüsü yasına (şivenine) değmemek, ön vermemek, pahası bir pul, pahasına akçe saymak, parmağına değmemek, rüyasında (ancak) görmek, söz değmemek, söz kaçırmak, sözüne değmek, sözünün nereye gittiğini bilmemek, şişip kabarmak, taş altında kalsın, toprak (hâk) etmek, üstüne kalkmak, yaban oğlanı, yıldızı alıšmamak, yoluna dökmek, yolunda pâyımâl olmak, yolunda toprak (hâk) olmak, zerreye saymamak, zevali gelmek.*

I.3. Deyim Sözlüklerinin Sadece Bir Tanesinde Yer Alan Deyimler

Ayrıca bazı deyimlerin müracaat edilen kaynakların “sadece bir tanesinde” yer aldığı görülmüştür. Bu deyimlerin de sayısı az değildir: *Acı*

dil vermek, aklından geçmek, aklını aldırarak, ayağını almak, ayağını pek basmak, ayak bastırmamak, bağıri kan (hûn) olmak, bağıri kebab etmek, bağıri kan (hun) etmek, başını kaogaya vermek, bıçağa düşmek, bir giydiğini bir daha giymemek, bir nice, can borcu, dokuz dolanmak, el uzunluğu eylemek, elden ayağa düşmek, elinden kapmak, elini göğsüne koymak, elif çekmek, ezber(e) okumak, gama düşmek, gen yakadan, göğsünü dövmek, gönüllü gönülsüz, gözden savmak, gözyaşını silmek, harca sürmek, hisse almak, içi dışına uymamak, ikrar eylemek, iş asmak, kan bahasını almak, kanına hat getirmek, kanına kast etmek, kanını helal etmek, kanını yerde komamak, kara bahtlı, kara gönüllü, kara yağız, keş geçmek, kendini bilmemek, kendini yüksekte tutmak, kılıç bıçak olmak, kul etmek, kulak çekmek, kulak urmak, nakış geçmek, nal kesmek, nazına katlanmak, ortaya almak, reng eylemek, reng geçmek, sabaha diri çıkmak, sevdaya salmak, siper almak, tâkati yetmemek, taş üstünde taş kalmamak, ter düşmek/düşürmek, yakayı kurtaramamak, yalın yüzü, yaşı kurumak, yükünü çekmek, yüz dürmek, yüzü sulu, zebunu olmak.

I.4. Emrî'nin Edebî Yönü

*Emrî Divanı'*nda 2 kaside, 1 murabba', 1 muhammes, 1 müsemmen, 2 tahmis, 1 müstezad, 572 gazel, 493 mukattaat ve 1 tarih manzumesi vardır. Daha çok muammaları ve tarih düşürmedeki ustalığıyla tanınan Emrî'nin önemli bir özelliği de kurguladığı ince hayaller ve bulduğu bakir manalardır. Tezkireler Emrî'den övgüyle söz eder (Saraç 1997: 323-328; Saraç 1995: XI/164). Şairin ince hayal ve söylenmemiş anlamlara ulaşırken dili güzel ve etkili kullanması, dile hâkim oluşu özellikle belirtilmelidir. Emrî, yabancı kelimeleri kullanmanın yanında Türkçe kelimelere özel önem vermiştir. *Divanı'*nda arkaik dediğimiz bugün kullanılmayan ancak o dönem Türkçesinde yer alan "ağ-, argaç, arış, belinle(t)-, biliş-, burg-, burtar-, çel-, depren-, dirgür-, döy-, düğ-, egir-, eyegüsi, eyit-, genez, gıjgur-, göger-, gönile-, göynük, göyün-, ır-, ırlat-, ilin-,ilt-,kanık-, kımra-, kuc-, öykün-, sagrak, sanç-, sesel-, ses-, sı-, söyün-, tapşır-, üş-, yararag, yegin, yel-, yıl-, yon-, yör-" gibi pek çok kelimeyi kullanması önemli bir özelliktir. Emrî'nin bir diğer özelliği şairlerinin devri ile alakalı örf ve âdetleri, günlük hayat ile alakalı birçok hususu aksettirmesidir (Saraç 1997: 331). Yukarıda ifade edildiği gibi ince hayal ve söylenmemiş anlamları yakalayan şairin en önemli yardımcısı dildir. Şair özellikle de-

yimlerin anlam zenginliğinden yararlanmış, deyimlerin mecaz dünyasının yanında, o mecazın gerçek anlamını da çağrıştıracak şekilde kinaye sanatının güzel örneklerini vermiştir. Bu, Emrî'nin Türkçeye hâkim olduğunun önemli bir göstergesidir.

I.5. Deyimi Oluşturan Kelimelerde Yer Değiştirme

Emrî Divânı'nda deyimlerin önemli özelliklerinden biri, deyimlerin kalıplaşmış yapılarının birçok divan şairinde görüldüğü gibi vezin ve kafiye zaruretiyle değişmesidir. Yapısal değiştirmenin bir örneği deyim devrik yapıda kullanmadır. Devrik yapının ilk örneği iki kelimedenden oluşan bir deyim ikinci kelimesini öneleme, yani başa alma şeklinde karşımıza çıkar: “*İdinsün âdet* (G.399/4); *alur agzına* (G.35/5); *almasun agzına* (M.346/1); *tuta gör ağızların* (M.224/2); *aldurdu 'aklın* (M.456/2); *girer araya* (Tah.2/III); *virüp arka* (G.546/3); *düşdi ayaga* (G.483/2), *düşdüm ayaklara* (G.385/1), *düşdi ayagına* (M.331/1); *götürdüm ayacı* (M.7/2); *basalum bagrumuza* (G.557/4), *basan bagrına* (G.568/4); *gelmeyince başuña* (G.434/4); *kakdılar başına* (G.247/4); *çıkupdur başdan* (G.510/1); *sarardup beñzini* (G.277/3); *düşdi bıçaga* (G.483/4); *çıkıdı cânumuz* (G.204/1); *geçüpdür cânuma* (G.373/4); *virme cânun* (G.48/5), *virürler cân* (M.176); *sıkıldı cânumuz* (M.211); *sıgmayı yazdı derisine* (G.377/5); *kesmez dilini* (G.128/5); *sunmuş el* (G.112/2), *sunup el* (G.339/4); *düşmez elinden* (G.536/3); *gitdi elden* (G.100/6); *komaz elden* (M.167/2); *degmez eli* (M.442/4); *çekdüm elifler* (G.67/1); *çekmiş elifleri* (G.88/3), *çekdüm elif* (G.205/2, M.241), *çekdüm elifleri* (G.222/3, G.431/3); *kapdı elden* (G.93/2); *girse eline* (G.65/3); *olur engel* (G.335/2); *düşer gama* (G.5/4); *irdi göklere* (G.74/5), *irişdi göklere* (G.294/2); *getürme gönlüne* (M.442/2); *açılır gönüm* (G.468/1); *kalur gönli* (G.259/5); *baglandı gönül* (G.453/3); *alup gönümi* (G.236/1); *yüksa gönlüni* (G.369/1); *'aynuma gelmez* (G.209/3); *girdi gözine* (G.278/2); *işlenen günâhuñ* (G.251/3); *aldum haber* (M.79/1); *virdi harâret* (G.536/3); *varmasa hayrete* (G.422/3); *kesmege 'ırkını* (G.99/3); *kurıdupdur iligini* (M.279/1); *gelmezsin insâfa* (G.201/3), *gelmeyüp insâfa* (G.263/4); *yüritdi hâmeyi* (G.408/5); *agladı kan* (G.408/1), *aglayam kan* (G.471/3); *dökdi kan* (G.110/5), *döker kanı* (G.496/1); *boyandı kana* (G.162/5), *boyadum kana* (G.471/5); *yurlar kana* (G.462/1); *kurıdı kanı* (G.271/3); *içerler kanuñu* (G.482/3), *içdüñ kanın* (G.557/3); *açukdur kapusu* (G.275/4); *gelüp karşı*

(G.217/2), *gelür karşu* (M.373); *çatma ebrûlaruñu* (G.454/1); *bilmezdi kendün* (G.40/5); *çeküp şemşîr* (Muh.1/II, G.477/4); *çek tıguñ* (G.6/2), *çekme tıg* (G.74/4), *çekdi tıgını* (G.441/1); *tartılmış kılıcı* (M.85/1); *koyupdur kulagina* (G.416/3, G.426/5, G.513/6); *açmış kulagin* (G.299/3); *çekdi kulak* (M.248/3); *ider mat* (G.68/7); *çekdi mîl* (G.373/2); *tokındurdu nazar* (M.144/2); *dişlemiş barmak* (M.246/1); *kılduguma pîş-keş* (M.151/2); *virür reng* (G.493/2); *gösterdi rızâ* (G.21/3); *çekince sîneye* (G.12/1, G.346/4); *buldı şöret* (G.28/3); *düşdi hâke* (T.1/4), *düşüpdür topraga* (G.158/4); *varur uyhuva* (G.563/5); *kalur üstinde* (G.277/2); *ditrer üstümde* (G.328/3); *yüridi üstine* (M.347/2); *atma yabana* (G.256/4, G.305/2); *yapışursın yakasına* (G.428/1), *yapışursın yakamuza* (M.403); *dökilse yaşum* (G.323/4), *döküp yaşum* (G.412/4), *dökse yaşın* (G.426/1); *çaldum yire* (G.347/3); *geçdi yirine* (G.486/3); *alışmaz keökebi* (G.523/5); *düşdi yollara* (G.491/4); *oynadur yüregın* (G.292/1), *oynatdı yüregın* (G.409/2); *yanar yürek* (G.208/3); *burtardı yüzın* (M.346/3); *gösterür yüz* (G.68/3); *sürdüüm yüzüm* (G.89/2); *urdu yüzini* (G.433/5); *karardı yüzü* (G.271/2); *sarardukça yüzüm* (K.1/31), *sarardursın yüzın* (G.517/5); *urur yüzine* (G.61/5); *irdi zevâle* (G.186/3)."

Bir diğer devrik deyim yapısı üç ve daha fazla kelimedenden oluşan deyimlerde yapılan öncelemelerdir: "*Açık kaldı dehânu* (G.547/3); *agzına komuşdur barmak* (G.252/1), *koyup agzına barmak* (G.382/3), *kodı barmak dehânına* (M.392/1); *eyledüñ altun adın bakır* (M.148); *getürür arkañu yire* (M.389/1); *baş kodı ayagina* (G.9/5), *başını ayagina korsa* (G.292/5), *kodı baş ayagina* (G.513/2); *ayagina indi kara su* (G.419/3); *yire komazlar ayagını* (M.454/2); *aluruz ayag altına* (G.31/3); *kebâb itmiş idi bagrumı* (G.403/6, G.417/5), *bagrumı kıldı kebâb* (G.555/3); *taş basmadıysa bagrına* (G.120/4); *yumruk indürmez başından* (G.259/1); *kalmadı beñzinde kan* (M.328/2); *agzına geldi cânı* (G.452/5); *od düşüpdür cânına* (G.507/2); *duta el üstine* (G.403/1); *korın el gögsüme* (G.388/4); *kana sokardı elini* (G.20/2); *yüz sürer dâmânuma* (G.445/5), *yüzümü süre dâmenüñe* (G.467/2); *al ele göñlini* (G.559/3), *alup göñlin ele* (M.262/3); *kalsa açuk gözleri* (G.445/4); *kan boyarsa gözlerin* (G.198/5); *dökeyin gözüm yaşını* (G.376/1); *siler iken gözümüñ yaşını* (G.349/4); *dökildi içi yağı* (G.535/2); *barmak tıkadı kulagina* (G.34/5); *kulpı kalur destümde* (G.419/4); *itdüñ kül ufak* (G.250/2); *mâta olmuşdur yakın* (G.371/5); *ölüsü degmez imiş şîvenine* (M.381/2); *bir pul bahâsı* (G.281/1); *akça mı sayduñ bahâsına* (G.428/1, M.403); *tâk oldu tâkatüm* (G.203/2); *hâk olayın yolında* (G.88/2); *geldi agzuma yüregüm*

(M.306/4); *döker yüzi suyn* (G.442/2), *dökdüm yüz suyn* (M.328/1); *bakmaz oldu yüzüme* (G.497/1)."

1.6. Deyimi Oluşturan Kelimeler Arasına Kelime Girmesi

Emrî Divânı'ndaki deyimlerde görülen bir başka özellik de deyim oluşturulan kelimeler arasına başka kelimelerin girmesidir. İki kelimedenden oluşan bir deyimde kelimelerin arasına bir ya da birden çok kelime girebilmektedir: "**Gider** kişinin 'aklı (G.401/4); **vire mi** düzd-i sabâ aña **emân** (K.1/25); **girme** âhum ile sipihrüñ arasına (G.32/3); **basdurma** sâkî yâd **ayak** (M.248/1); **kaldı** hayf **ayakda** (G.98/3); **geldi** hep didükleri ben mübtelânun **başına** (G.435/1), **geldi** ey şîrîn-dehen Ferhâduñ âhir **başına** (M.383/1); **getürdi** bînîsin **burnundan** (M.288/3); **geçdi** ey kaşı kemân **cânumuza** (G.381/1); **yanar** yok benüm için **cigerümden** gayrı (G.537/1); **düşürmez** subha dek her şeb **dilinden** (M.471); **tolaşur** şeh'r şâ'irlerinün **dilleri** (G.554/6); **koma** sâgarla sebû kulbını **elden** (G.534/5); **alup** gönlin **ele** (M.262/3); **çek** tîguñ ile sîneme ey serv-kad **elif** (G.6/2), **elif** kim kâmeti yâdına sînemde **çekilmişdür** (G.168/2); **kalmaz** hîç ayagumdan **geri** (M.315); **düşse** gam degül **göbegüm** (M.306/3); **girdi** gözine **gönline** anuñ (G.278/2); **bagladum** gîsû-yı müşgînuñe âşüfte **dili** (G.467/2); **virme** gîsû-yı dil-âvîzine **dil** (G.295/1); **çıkâr** sûzen gamın **dilden** (M.442/2); **boyaduñ** sen **gözümüz** (M.212); **dikmiş** çemende nergis **göz** (G.219/1); **gönderem** dimişdi size bir **haber** (G.193/4), **gönderen** dimiş birisiyle **haber** (M.196); **virdi** o çihreden gül-i pür-jâleye **haber** (G.76/2), **virelden** leb-i la'lüñ **haberin** (G.295/4), **virdi** kudûmı **haberin** (G.467/3), **virdiler** tугyân-ı eşkümden **haber** (M.395/1); **oldum** gam u endûh-ı miyânuñla **hayâl** (G.303/2); **kaldı** tîşe agzına barmak sokup **hayrân** (G.14/3); **bitürdi** gülsitân içre **işin** (G.165/5); **tutar** anuñ **kanı** (G.557/3); **döküpdür** anda **kan** (G.360/3); **kanıkmiş** gussanuñ **kanına** (G.37/4); **içdi** surâhi çeşmüñ **kanımı** (G.499/4); **kopar** fitne çoğaldıkda **kıyâmet** (G.61/2); **kaldı** bu hasret **kıyâmete** (G.509/1); **girdi** 'aceb **koynuña** (M.13); **eylemişdi** âteş-i mihrüñ yakup eczâmı **kül** (G.250/2); **oldı** Emrînuñ begüm eczâsı **kül** (G.571/7); **oldı** hep **ma'lûm** (M.307/1); **ider** dördinci evde mihri şeh **mat** (G.68/2); **itmedi** bülbül **mâtem** (M.381/2); **almamışdur** bâğ-ı devrândan

gül-i ra'nâ **murâd** (G.73/4); **kesüp** biri biri yanına **na'l** (G.312/3), **kesmiş** ol ebrû-yı ham mâh-ı nevûn cismine **na'l** (M.243); **bulupdur** ser-nigûn zevrakla deryâdan **necât** (G.58/1), **bulmaz** âteşden **necât** (G.60/4); **indi** gicesi üstine **nûr** (G.111/2); **ala** kanumdan **reng** (G.290/2); **virse** agyâr-ı siyeh-rûya **selâm** (M.342/1); **düşelden** kaşlarıñ **sevdâsına** (M.236/1); **kalkmışdı** hat-ı sebz ile anuñ **üstine** (M.347/2); **idüp** hâmede **yir** (M.131/1); **düşük imiş** işlemedi **sitâremüz** (G.221/1); **sarardı** hep **yüz** (G.219/3); **döndürür** Emrînüñ ayva ile nârence **yüzin** (G.270/5); **virür** ey dil saña **zahmet** (G.62/4); **irişdi** aña **zevâl** (G.297/2); **ola** bir 'avratuñ **zebûnı** (G.548/3); **çekse** n'ola **zencîre** (G.124/5)."

Dikkat edilirse yukarıdaki deyimlerde hem deyimi oluşturan kelimelerin yer değiştirdiği hem de bu kelimelerin arasına kelime ya da kelimelerin girdiği görülür. Az da olsa bazı örneklerde deyimi oluşturan kelimelerin yeri değiştirilmeden sadece araya kelime ya da kelimelerin girdiği görülür: "**Altında** anuñ bu mübtelâ **kalmaz** (G.217/3); **beñzümüñ** hîn-ı helâkümde **sarardugı** (G.290/2); **cânuñı** elbette **vir** (G.313/3), **cânumı** şemşîrüne **virdüm** (G.421/5); **cânı** bir dil-rübâya **ısmarla** (G.506/1); **göñlümden** ey kaşı kemân tîrûñ **geçer** (G.98/4); 'aynına sen bir katrece **gelmezsın** (G.338/4); **karşu** şu kadar **turdı** (G.419/3); **barmakla** hilâli **gösterür** (G.546/2); **üstüme** yalıñ kılıçla **geldi** (G.375/2); **yüzine** bu sözleri her gâh **dirin** (M.335/1)."

Üç ve daha fazla kelimededen oluşan deyimlerde de deyimi oluşturan kelimelerin arasına kelime ya da kelimelerin girdiği görülmektedir: "**Komazdı** lâle **agzına engüşt-i hayreti** (G.422/3); **kızıl çıkdı** dirîgâ **akçası** (M.267/3); **eyledüm** bâzâr-ı 'ışkuñda senüñ **bagrum kebâb** (G.46/4); **taşı** ko bârî **basalum bagrumuza** (G.557/4); **baş üzre** kıldı Mecnûn **cây** (G.483/3); **hış degül** sıhhatle **başum** (M.333/2); **birine** halk **biñ katar** (G.78/5); **od düşer** pervânenüñ **cânına** (G.123/4); **oldı** ciger pâre **kebâb** (G.152/4); **turur** çemende **diken üzre** (G.31/5); **dökdü** o merdüm **ecel deri** (G.515/2); **egri oturur** kendüsi ammâ **sözi togru** (G.421/4); **elden komadam** yâr **etegin** (G.385/1); **dökdüm** ruhu nakşında **göz nûrın** (M.238/2); **görmez olupdur** nergis-i bâguñ **gözi** (G.526/2); **hâk ile eylerse** 'aceb mi **yeksân** (K.1/13); **uymaz** ey gonca gül-i ra'nânuñ **içi taşına** (M.383/2); **kanına** 'âşıklarun la'lüñ **getürdi** çünki **hat** (Müs.1/V); **kasd itdi** la'lüñ **kanuma** (G.445/3); **yirde komaz**

ehl-i 'ışkuñ **kanını** (M.479/1); **tutma** ey ser **kendüni yüksekde** (M.255); **su koysa** dîde-i giryân **ocagına** (G.513/4); **olursa bize ön ayak** (G.31/3); **su gibi** sâfî dilinde her zamân **okur revân** (K.2/18)."

Üç ve daha fazla kelimededen oluşan yukarıdaki örneklerde araya kelime girmesinin dışında deyimî oluşturan kelimelerin sırası da değişmiştir. Çok az olmakla birlikte bazı misallerde araya kelime girse de deyimî oluşturan kelimelerin sırası değişmez: "**Beñzi** evvânüñ neden **zerd oldugın** (M.11/2); **gözinüñ yaşlarını** dür gibi **dökdi** (G.465/3); **ocaguña** dîde-i 'âşık **su koyar** (G.135/3)."

I.7. Deyimlerde Değişiklik veya Deyimin Yerine Farklı Deyim Kullanımı

*Emrî Divânı'*nda günümüzde kullanılan bazı deyimlerin farklı şekilde kullanıldığı da görülür. Şairin, bunların bir kısmında günümüzde aşağıda verilen şekliyle bilinen deyimın yerine o dönemde bilinen ve aynı anlama gelen benzer bir deyimî ya da deyimın benzer bir biçimini kullandığı söylenebilir. Ayrıca bazı deyimlerde yer alan kelimelerin eş anlamlısı ya da yakın anlamlısı ile yer değiştirdiği; şairin vezin, kafiye ve çeşitli söz sanatları için deyimleri kısaltma ya da deyimlerin kelimelerini farklı şekilde kullanarak deyimlerde bazı değişiklikler yapmakta bir mahsur görmediği de söylenmelidir. Buna göre şair "*Adı sanı belirsiz*" yerine "*adı sanı yok*" (G.183/3); "*akıldan çıkmamak*" yerine "*akıl içinde mekân tutmak*" (G.455/5); "*aklı dağılmak*" yerine "*akl u fikri târumâr olmak*" (Müs.I/1); "*aklını başından almak*" yerine "*aklını almak*" (G.249/1, G.275/5, G.413/2, M.199, M.340/1); "*altında kalmak*" yerine "*altından çıkamamak*" (G.277/2); "*aradan çekilmek*" yerine "*aradan çıkmak*" (G.506/1); "*arkasını dayamak*" ya da "*arka(sını) vermek*" yerine "*arkası olmak*" (G.128/3); "*ayağına kara su inmek*" yerine "*ayağına su inmek*" (G.237/2); "*bahse girmek*" yerine "*bahse düşmek*" (G.172/2); "*başını alıp gitmek*" yerine "*başını alıp kaçmak*" (G.13/3); "*bir ayağı çukurda olmak*" yerine "*ayağı çukurda*" (G.263/4); "*bire bin katmak*" yerine "*birine bin katmak*" (G.78/5); "*çalmadık kapı bırakmamak*" yerine "*çalmadık yer bırakmamak*" (M.124/1); "*dili durmamak*" yerine "*ağzı durmamak*" (M.54/1); "*dili tutulmak*" yerine "*ağzı tutulmak*" (G.165/4); "*dünyayı başına dar eylemek*" yerine "*dünyayı dar*

eylemek" (G.387/4); "*eğri oturup doğru konuşmak*" yerine "*eğri oturur ama sözü doğru*" (G.421/4); "*eline geçmek*" yerine "*eline girmek*" (G.65/3, G.289/5); "*elini kana bulamak*" yerine "*elini kana sokmak*" (G.20/2); "*gizli din taşımak*" yerine "*gizli din tutmak*" (G.527/1); "*gözü açık gitmek*" yerine "*gözleri açık kalmak*" (G.445/4); "*gözünde olmamak*" yerine "*gözüne (aynına) gelmemek*" (G.209/3, G.338/4); "*gözünün önüne gelmek*" yerine "*gözüne gelmek*" (G.43/5); "*gözünü kan bürümek*" yerine "*gözünü kan boyamak*" (G.198/5); "*içinin yağı erimek*" yerine "*içinin yağı dökülmek*" (G.535/2); "*kafası kızmak*" yerine "*kellesi kızmak*" (G.40/1); "*kalem oynamak*" yerine "*kalem yürütmek*" (G.277/5, G.408/5); "*kan ter içinde kalmak*" veya "*kan tere batmak*" yerine "*kan terlemek*" (G.176/5, G.392/5, M.248/2); "*kanına susamak*" yerine "*kanına kanıkmak*" (G.37/4); "*kendini bilmez*" yerine "*özünü bilmez*" (G.77/5); "*kılı kırk yarmak*" yerine "*kılı bin yarmak*" (G.302/5); "*pabucu dama atılmak*" yerine "*başmağı (ayakkabısı) dama atılmak*" (G.212/3); "*pişmiş aşı soğuk su katmak*" yerine "*pişmiş aşı bozmak*" (G.278/4); "*parmağı ağızda kalmak*" yerine "*ağızına parmak sokmak/komak*" (G.14/3, G.252/1, G.382/3, G.422/3, M.392/1); "*peşkeş çekmek*" yerine "*peşkeş kılmak*" (M.151/2); "*sırtını yere getirmek*" yerine "*arkasını yere getirmek*" (M.389/1); "*üstüne titremek*" yerine "*üstünde titremek*" (G.328/3); "*yere göğe koymamak*" yerine "*ayağını yere koymamak*" (M.454/2); "*yedi kat yerin dibine geçmek*" yerine "*yedi kat yere geçmek*" (G.304/2); "*yüz yüze gelmek*" yerine "*yüze yüz gelmek*" (G.172/3) veya "*yüze yüz olmak*" (M.172/1) deyimini kullanmıştır.

I.8. Yardımcı Fiil Kullanılan Deyimler

Yardımcı fiille kurulan deyimlerde şair, "etmek, eylemek, kılmak, olmak" yardımcı fiillerini kullanırken aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi "bağrı kebab etmek/eylemek/kılmak, bağrını kan (hûn) etmek/eylemek, çâk-i girîbân etmek/eylemek, eksik etmek/eylememek, el uzunluğu etmek/eylemek, fark edilmek/olunmak, göz etmek/eylemek, hâk etmek/eylemek/kılmak" vb. deyimlerde aynı deyimde zaman zaman yardımcı fiilli değiştirmiştir. Yardımcı fiil kullanılan deyimler şunlardır: *Altın adını bakır eylemek* (M.148); *ayıp etmek* (M.231/2); *aklı terk etmek* (G.347/6); *bağrı kebab etmek* (G.403/6, G.417/5);

bağrı kebab eylemek (G.46/4); bağrı kebab kılmak (G.555/3); bağrını kan (hûn) etmek (G.407/1); bağrını kan (hûn) eylemek (Müs.I/III); başı hoş olmak (G.498/4); başı hoş olmamak (M.333/2); bir olmak (G.270/1); borç eylemek (G.551/5); ciğer kebab olmak (G.152/4), çâk-i girîbân etmek (G.540/1, G.561/4); çâk-i girîbân eylemek (G.318/2, G.450/4); girîbânını çâk kılsa (G.462/3); dünyayı (başına) dar eylemek (G.387/4); eksik etmemek (M.313/2); eksik eylememek (M.116/2); eksik olmamak (G.91/4, G.170/2); el uzunluğu etmek (G.295/3); el uzunluğu eylemek (G.10/4); engel olmak (G.335/2); ezber eylemek (K.2/18); fark etmek (G.378/2, G.394/2, M.484); fark olunmak (G.328/2, G.473/4); göz etmek (G.41/2); göz eylemek (G.304/1, M.14/1, M.421/1); göz kulak olmak (G.439/3); gubâr olmak (G.30/1); hâk etmek (G.403/1); hâk eylemek (G.58/2, G.130/2); hâk kılmak (G.518/3); hâk olmak (G.438/5, G.459/5, M.107/2, M.255/1, M.422); hâk ile yeksan eylemek K.1/13); hâke yeksan eylemek (G.376/4); haram olmak (M.350); hayal olmak (G.303/2); ikrar eylemek (G.502/4); kanına kast etmek (G.445/3); kanını helal etmek (G.477/4); kanlı bıçaklı olmak (G.476/5); kılıç bıçak olmak (G.439/1); kul etmek (G.554/1); kul olmak (G.14/1); kulaktan âşik etmek (G.123/5, M.461/1); kulaktan âşik olmak (G.479/4); küil etmek (M.218/4, M.277/1); küil eylemek (G.250/2, G.298/2); küil olmak (G.139/4, G.571/7); küil ufak etmek (G.250/2); malum olmak (G.479/3, G.546/4, M.307/1); mat etmek (G.68/2, G.68/7); mata yakın olmak (G.371/5); matem etmek (M.381/2); minnet etmek (G.73/1); önyak olmak (G.31/3); pazar(lık) etmek (G.244/3, G.501/3, M.177/1, M.184/1); peşkeş kılmak (M.151/2); reng eylemek (G.27/5); serkeşlik etmek (G.289/4); tâkati tâk olmak (G.203/2); toprak olmak (M.362/3); yer etmek (G.100/5, G.423/2, M.131/1, M.244/2, M.289/4); yol etmek (M.158/4); yolunda paymal olmak (G.288/1); yolunda hâk olmak (G.88/2, M.422); yüz karalığı etmek (G.177/5); yüze yüz olmak (M.172/1); zebunu olmak (G.548/3); zindan olmak (G.209/1).

I.9. Deyimlerde Arapça ve Farsça Kelimeler

Emrî, deyimlerde genellikle Türkçe kelimeleri tercih etmekle birlikte bazı deyimlerde vezin, kafiye ve çeşitli söz sanatları zaruretiyle Türkçe kelimelerin eş anlamlısı olan Farsça ve Arapça kelimeleri de kullanmıştır: “*Acı sühan (G.401/1); dehânı açık kalmak (G.392/1, G.547/3);*

dehân açmamak (G.474/3); *ağzına engüşt komak* (G.422/3), *dehânına parmak komak* (M.392/1); *aklı târumâr olmak* (Müs.I/I); *Hudâ'ya ismarlamak* (G.506/1); *kadem çekmek* (G.346/5); *cüdâ düşmek* (G.50/1, G.240/3, G.266/2, G.406/1); *bağrı hûn olmak* (G.118/1); *bağrını hûn etmek/eylemek* (Müs.I/III, G.407/1); *benzi zerd olmak* (M.11/2); *baş üstünde cây kılmak* (G.483/3); *bir katre* (G.43/2, G.80/1, G.320/1, G.323/3, G.324/4, G.338/4, G.484/5, M.18/2, M.69, M.71); *bir pâre* (G.59/3, G.281/5, G.469/5); *dâmânına yüz sürmek* (G.445/5, G.467/2); *dil bağlamak* (G.104/2, G.467/2); *dil vermek* (Tah.1/II, G.110/4, G.295/1, G.417/4); *dilden çıkarmak* (G.131/5, M.442/2); *dilden geçirmek* (G.545/1); *çeşm-i bed değmek* (G.467/1), *nazar değmek* (G.564/5); *nazardan düşmek* (M.478/3); *'aynına gelmemek* (G.209/2, G.209/3, G.338/4); *iğne yutmuş kelbe dönmek* (G.48/3, M.20); *hâme yürütme* (G.408/5); *kanlar kay' etmek* (G.58/3); *baht-ı siyâh* (G.558/2); *ebrû çatmak* (G.454/1); *tîğ çekmek* (G.6/2, G.74/4, G.441/1, M.225); *şemşir çekmek* (Muh.1/II, G.477/4); *tîğden geçmek* (G.327/4); *gûşuna koymak* (G.173/4); *kulpu destinde kalmak* (G.419/4); *ölüsü şfvenine değmemek* (M.381/2); *penbe atmak* (G.539/5); *seng-dil* (G.558/3); *hâke düşmek* (T.1/4); *hâk etmek/eylemek/kılmak* (G.58/2, G.130/2, G.403/1, G.518/3); *gubâr olmak* (G.30/1), *hâk olmak* (G.438/5, G.459/5, M.107/2, M.255/1, M.422); *çâk-i girîbân etmek/eylemek* (G.215/5, G.318/2, G.450/4, G.462/3, G.540/1); *hâk ile yeksân eylemek* (K.1/13), *hâke yeksân eylemek* (G.376/4); *keokebi alışmamak* (G.523/5); *sitâresi düşük* (G.221/1); *yolunda hâk olmak* (G.88/2, M.422); *ruhsâr sürmek* (M.205); *rûyu sararmak* (G.12/3), *ruhsâr-ı zerd* (G.12/6)."

*Divan'*da dikkati çeken bir özellik de deyimler bakımından oldukça zengin olmasına rağmen atasözlerinin aynı yoğunlukta yer almasıdır. Deyimlerle kıyaslandığında Emrî, atasözlerini fazla kullanmamıştır.

I.10. Yöntem

*Emrî Divanı'*nda kullanılan deyimler, eserin baştan sona dikkatli bir şekilde taranmasıyla tespit edilmiştir. Buna göre *Divan'*da 541 farklı deyim toplam 1031 defa kullanılmıştır. Ancak yine de dikkatimizden kaçan deyimlerin bulunması muhtemeldir. Aşağıda deyimler harf sırasına göre verilirken önce deyim yazılmış, hemen ardından deyim geç-

tiği yerler belirtilmiş, sonra deyimın anlamı ortaya konmuş ve deyim ve anlamı ile ilgili başvuru kaynakları verilmiştir. Verilen örneklerde M. A. Yekta Saraç'ın metni esas alınmış, metnin okunuş ve imlasına müdahale edilmemiştir. Makale sınırlarını aşacağı için deyimlerin çoğuna örnek verilmemiş; divan şiirine özgü, günümüzde az kullanılan, daha az bilinen bazı deyimlere birer beyit ya da bent örnek olarak verilebilmiştir. Deyimin geçtiği yerler şiir ve beyit/bent numarası verilerek (K.1/18, G.245/3, M.287/1 gibi) belirtilmiştir. Referans şiirlerde "K.: *Kaside*, Mur.: *Murabba*, Muh.: *Muhammes*, Müs.: *Müsemmen*, Tah.: *Tahmis*, Müst.: *Müstezad*, G.: *Gazel*, M.: *Mukatta'*, T.: *Tarih*" şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır. Deyimin anlamı ortaya konulurken yukarıda da belirtildiği gibi deyim sözlükleri kaynak olarak kullanılmış, verilen anlamın sonunda ilgili deyim ve anlamı hangi kaynaklarda yer alıyorsa sayfa içi dipnotla belirtilmiş, bu dipnotlarda yazarların soyadları harf sırasına göre verilmiştir. E. Kemal Eyüboğlu'nun sözlüğünde deyim anlamları verilmediğinden bu kaynaktan yalnızca deyimın yer alıp almadığına bakılmıştır. Sayfa içi dipnotlarda deyim sözlükleri kaynak olarak gösterilirken yazarın ad ve soyadının baş harfiyle kısaltma yapılmış, basım tarihi gereksiz bir tekrar oluşturacağı için yazılmamıştır. Buna göre "ÖAA: Ömer Asım Aksoy 1984, EKE: E. Kemal Eyüboğlu 1973, İP: İsmail Parlatır 2008, AP: Ali Püsküllüoğlu 2006, MES: M. Ertuğrul Saraçbaşı 2010, MAT: M. Ali Tanyeri 1999" şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır. Deyim sözlüklerinde yer almayan deyimlerin anlamları, şairin kullanımından yola çıkılarak ortaya konmuştur. Deyimlerle ilgili çalışmalarda yer almasını önemseydiğimiz, verilen örneklerin nesir şeklinde günümüz Türkçesine aktarılması, yine makale sınırlarını hayli aşacağı için verilememiştir.

II. EMRÎ DİVANI'NDAKİ DEYİMLER

Emrî Divanı'nda tespit edebildiğimiz deyimler şunlardır:

Acı dil vermek: Acı söz söylemek (MAT: 9).

*Acı diller virüben Emrîye cân vîrsün dimiş
Hey ne şîrîn söylemiş la'l-i şeker-güftârın öp* (G.57/5)

Acı söz (G.42/3, G.66/3, G.401/1): Söyleneni üzecek, dokunaklı söz; sert, kırıcı, ağır söz; (AP: 14; MES: I/18; MAT: 9).

Âdet edinmek (G.399/4): Bir şeyi yapmayı huy ve alışkanlık hâline getirmek (İP: II/31; AP: 21; MES: I/29).

Adı sanı belirsiz (yok) (G.183/3): Ne olduğunu, nerede olduğunu bilen yok; kimin nesi olduğu bilinmeyen (ÖAA: II/532; EKE: II/4; İP: II/28; AP: 25; MES: I/31).

Adım atmamak (G.520/3): Bir yere kesinlikle gitmemek; birini, bir yeri aramamak; o yerden dışarı hiç çıkmamak (ÖAA: II/531; İP: II/31; AP: 23; MES: I/32).

Ağır ol (G.133/3): Soğukkanlılığını yitirme, sabırlı davran, ağırbaşlılığı elden bırakma; hiç acele etme (EKE: II/5; İP: II/35; AP: 29; MES: I/40).

Ağız açmak (G.128/4, G.524/2, M.8, M.294): Konuşmaya başlamak, söz söylemek; azarlamak, paylamak (EKE: II/5; İP: II/36; MES: I/42).

Ağız (dehân) açmamak (G.256/2, G.474/3): Söylemesi beklendiği halde hiçbir şey söylememek (ÖAA: II/535; İP: II/36; AP: 29; MES: I/42; MAT: 13).

Ağız eğmek: Yalvarırcasına bir şey istemek, yalvar yakar olmak (ÖAA: II/536; İP: II/37; AP: 31; MES: I/43; MAT: 14).

*Ey güneş mâh-ı neve gösterme ebrûñu gelür
Karşuñâ ağızım eğer bir ağızı egridür hilâl* (M.289/2)

Ağzı (dehânı) açık kalmak (G.392/1, G.525/1, G.547/3, M.422): Hayretten şaşmak, şaşırıp kalmak (ÖAA: II/539; EKE: II/7; İP: II/39; AP: 33; MES: I/46; MAT: 14).

*Goncaya esrâr-ı la'lüñden kokulatmış nesîm
Ağzı açuk kalduğın 'ayb itme kan hayrân imiş* (M.231/2)

Ağzı/dili durmamak (M.54/1): Sürekli konuşarak gevezelik etmek; söylenmemesi gereken şeyleri de söylemek (EKE: II/138; İP: II/297; AP: 281; MES: I/364).

Ağzı/dili tutulmak (G.165/4): Aşırı korku, sevinç şaşkınlık gibi durumlarda söz söyleyemez olmak (ÖAA: II/722; EKE: II/138; İP: II/300; AP: 283; MES: I/364; MAT: 88).

Ağzı var dili yok (G.395/5): Pek sessiz, çok az konuşur, kimseye karşılık vermez, kendi hâlinde; derdini anlatamayan (ÖAA: II/546; EKE: II/9; İP: II/48; AP: 34; MES: I/48; MAT: 19).

Ağzına almak (G.35/5, G.59/4, G.268/3): Adından söz etmek, söylemek (EKE: II/7; İP: II/41; MES: I/46).

Ağzına almamak (M.346/1): Söz konusu etmemek, anmamak (EKE: II/9; İP: II/41; MES: I/49; MAT: 14).

Ağzına parmak koymak/sokmak (G.14/3, G.252/1, G.422/3, M.392/1): Pek çok şaşmak, şaşkınlıktan bakakalmak; hayretler içinde kalmak (ÖAA: II/1006; EKE: II/356; İP: II/709; AP: 656; MES: II/957; MAT: 209).

*Geldi nây-ı nâleme bezmüñde âheng itmege
Hayrete vardı koyup agzına barmak nây-zen* (G.382/3)

Ağzına sögmek (G.384/3): Ağzının payını vermek, hakaret etmek (EKE: II/10; İP: II/46-47, 349, 353; MES: I/56).

*Söverem didi kim diler dilber
Ağzuma sögmege behâne arar* (G.202/4)

Ağzını tutmak (G.524/2, M.224/2): Yerli yersiz konuşmamak, sır saklamak; kötü söz söylemekten kaçınmak; bir konuda istenmeyen düşüncelerin açığa çıkmasını bir şekilde önlemek (ÖAA: II/546; EKE: II/12; İP: II/48; AP: 43; MES: I/55; MAT: 17).

Ağzının payını vermek: bk. Ağzına söğmek.

Ağzının suyu akmak: Çok beğenmek, elde etmeyi istemek, aşırı imrenmek (ÖAA: II/545; EKE: II/12; İP: II/47; AP: 42; MES: I/56; MAT: 17).

*Dökilen jâle degül la'l-i lebüñ vasfın ider
Ağzı suyun akıdur goncalaruñ bâd-ı sabâ (G.19/2)*

Akçası kızıl çıkmak: Değersiz bulunmak; beklendiği kadar değer görmemek.

*Metâ'ı mührüñe ey mâh nakd-i eşki satmışdum
Kızıl çıkdı dirîgâ akçası hep çeşm-i pür-hûnuñ (M.267/3)*

Akıl içinde mekân tutmak: Unutmamak, akılda tutmak; sürekli hatırlanmak (EKE: II/15; İP: II/53; AP: 47; MES: I/64).

*'Aklum içinde mekân tutdı hayâli kaşuñun
Emriyâ râ gibi kim yazıla idrâk içre (G.455/5)*

Akıldan çıkmamak/gitmek: bk. Akıl içinde mekân tutmak.

Aklı başından gitmek (M.268/2): Bilincini yitirmek, bayılmak; hayretten, sevinçten veya korkudan ne yapacağını bilememek (ÖAA: II/552; EKE: II/16; İP: II/57; AP: 51; MES: I/67; MAT: 21).

Aklı dağılmak: bk. Akli fikri târumâr olmak.

Aklı fikri târumâr olmak (Müs.I/I): Kafası karışık olmak, düşüncüyü belli bir konu, sorun üzerinde toparlayamamak (EKE: II/16; İP: II/57; AP: 51; MES: I/68).

Aklı gitmek (G.386/2, G.401/4, G.445/2, G.519/4): Hayretten şaşır-mak, korkmak; hayran olmak, çok beğenmek; bilincini yitirmek (ÖAA: II/553; EKE: II/17; İP: II/58; AP: 52; MES: I/68).

Aklı komak: Akıyla hareket etmemek. Ayrıca bk. Akli terk etmek.

*'Aklı kodum cünûn yolın tutdum
Yol bilen kârbâna katlanmaz (G.220/2)*

Aklı terk etmek: Akıyla hareket etmemek, kendinden geçmek. Ayrıca bk. Akli komak, Aklından geçmek.

*'Akl u sabrı terk idüp dîvâne olsam tañ midur
Leylî-i zülfîne anuñçün giriftâr olmuşam (G.347/6)*

Aklından geçmek: Akıyla hareket etmemek, kendinden geçmek, sarhoş olmak (EKE: II/17). Ayrıca bk. Akılı komak, Akılı terk etmek.

*'Arak görse lebinde 'akl u cânından geçer Emrî
Ziyâde mest olur âdem 'arak-âmîz olan mülden (G.393/5)*

Aklını aldirmek (M.456/2): Deli gibi olmak, aklını kaybetmek (MES: I/73).

Aklını (başından) almak (G.249/1, G.275/5, G.413/2, M.199, M.340/1): Hayrette bırakmak, çok şaşırtmak; çekiciliği ve güzelliğiyle büyülemek; aklını başından almak (ÖAA: II/555; EKE: II/18; İP: II/61; AP: 55; MES: I/73; MAT: 20).

Allah'a (Huda'ya) ısmarlamak (G.506/1): Bir işi veya kimseyi Allah'a havale etmek, Allah'a emanet etmek (EKE: II/24; MES: I/97).

Altın adını bakır eylemek: Kötü işler yaparak temiz ve parlak ününü karartmak, eski iyi adını uygunsuz davranışlarıyla kötüye çevirmek (ÖAA: II/568; EKE: II/25; İP: II/85; AP: 76; MES: I/103; MAT: 24).

*Nihânî içdüğüñ kıldı yüzüñde tâb-ı miül zâhir
Be sôfî rûy-ı zerdüñ eyledüñ altın adın bakır (M.148)*

Altında kalmak: bk. Altından çıkamamak.

Altında kalmamak (G.217/3): Karşılığını vermek, gördüğü iyilik veya kötülüğü karşılıksız bırakmamak (ÖAA: II/568; İP: II/83; AP: 77; MES: I/104; MAT: 25).

Altından çıkamamak: Ezilmek, ezilip büzülmek, mahcup olmak; karşılık verememek (İP: II/83; AP: 76; MES: I/104).

*Çıkarma yüksege âhum degüldür bir metâ' ey çarh
Kalur üstinde altından çıkamazsın sakın anuñ (G.277/2)*

Aman vermemek: Huzursuz etmek, göz açtırmamak; acımayıp öldürmek, canını almak (ÖAA: II/571; EKE: II/26; İP: II/88; AP: 80; MES: I/107; MAT: 25).

*Zer-nişân hançerini aldı elinden bîdüñ
Sokmayınca vire mi düzd-i sabâ aña emân (K.1/25)*

Aradan çıkmak/çekilmek (G.506/1): Aradan çekilmek, uzaklaşmak; ilişiğini kesmek; herhangi bir iş yapılırken işi başkalarına bırakmak (EKE: II/28; İP: II/97; AP: 90; MES: I/118; MAT: 26).

Araya girmek (G.32/3, Tah.2/III): Aralarında anlaşmazlık bulunan iki kişiyi uzlaştırmaya çalışmak; iki kişinin arasındaki bir işe karışmak; bir iş yapılmaktayken ona engel olacak başka bir şey çıkmak (ÖAA: II/579; EKE: II/29; İP: II/98; AP: 93; MES: I/120; MAT: 27).

Arkası olmak (G.128/3): Birinin himayesine girmek, koruyuculuğuna güvenmek, ondan güç almak (ÖAA: II/583; EKE: II/30; İP: II/104; AP: 100; MES: I/125; MAT: 28). Ayrıca bk. Arka(sını) vermek.

Arkasını dayamak: bk. Arkası olmak.

Arkasını sığamak/sıva(zla)mak: Beğendiğini okşayarak göstermek; birini övmek; iltifat etmek (ÖAA: II/583; EKE: II/125; İP: II/104; AP: 100).

*'Uşşâkı n'ola çigner ise atı her zamân
Ol şeh-süvâr-ı hüsn anuñ arkasın sıgar (G.78/2)*

Arka(sını) vermek (G.546/3, M.29/2): Birinin himayesine girmek, koruyuculuğuna güvenmek, ondan güç almak; bir şeye yaslanmak (ÖAA: II/583; EKE: II/30; İP: II/104; AP: 100-101; MES: I/126; MAT: 28). Ayrıca bk. Arkası olmak.

Arkasını/sırtını yere getirmek (M.389/1): Güreşte rakibini sırtüstü yere yatırarak yenmek; üstün gelmek; alt etmek (EKE: II/30; İP: II/767; AP: 100; MES: II/1028).

Aşka düşmek (G.147/5): Sevdalanmak, âşık olmak, tutulmak (EKE: II/32; İP: II/112; AP: 106; MES: I/132).

Ayağa düşmek (G.483/2): Acz içinde kalmak, kuvvetten düşmek, kıymetini kaybetmek, hakir olmak; sıradanlaştırmak; bir işe ilgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak (EKE: II/35; İP: II/122; MES: I/141; MAT: 30).

Ayağı çukurda (olmak) (G.263/4): Yaşayacak çok az zamanı kalmış olmak, çok yaşlanmış olmak (ÖAA: II/642; EKE: II/79; İP: II/186; AP: 175; MES: I/216).

Ayağına baş koymak (G.292/5, G.513/2): Ayağına kapanmak, yalvarmak (EKE: II/36; MAT: 33).

*Kûy-ı yâra varduğuyçün baş kodı ayagina
Sanma derd ü mihnet itdi kaddin Emrînüñ dü-tâ* (G.9/5)

Ayağına düşmek (G.327/3, G.385/1, G.525/3, M.28/1, M.284/2, M.331/1): Yalvar yakar olmak; ayağına kapanmak (EKE: II/37; İP: II/124; AP: 116; MES: I/143; MAT: 34).

*Ayagina düşdügüm görmüş nifâk itmiş rakîb
Dôst incinmiş baña şerrin görüñ ol düşmeniñ* (M.265/2)

Ayağına gelmek (G.216/3): Bir kimse ya da şey, kendisinin yanına gelmek; alçakgönüllülük göstererek birinin yanına gitmek; kısmetine çıkmak; beklenmedik bir nimete ermek (ÖAA: II/596; EKE: II/38; İP: II/124; AP: 116; MAT: 31).

Ayağına kara su inmek (G.237/2): Çok dolaşmaktan, birini arayıp sormaktan, yol yürümekten veya uzun süre ayakta beklemekten dolayı çok yorulmak (ÖAA: II/597; EKE: II/38; İP: II/129; AP: 117; MES: I/143; MAT: 36).

*Hâl-i ruhsârûña karşı şu kadar turdı ezel
Merdüm-i dîdemüñ ayagina indi kara su* (G.419/3)

Ayağını almak (M.257): Aleyhte bulunarak kuvvet ve itibardan düşmek; çelme takıp yere sermek (MAT: 36).

*Ayagin almaga kasd itdi çünkim sâkiyâ yârân
Tutulur duhter-i rezle safâ bezminde peymâne* (G.510/4)

Ayağını (kadem) çekmek: Sürekli gittiği bir yere artık gitmez olmak; ilgiyi kesmek (ÖAA: II/597; EKE: II/38-39; İP: II/125; AP: 118; MES: I/144; MAT: 32).

*Çü bildüm bu fenâ mülküñ bekâsı yok bir el öñdin
Ayak ayak fenâ iklimine Emrî kadem çekdüm (G.346/5)*

Ayağını kesmek: Bir yere artık pek gitmez olmak; başkasını bir yere artık uğramaz duruma getirmek, gitmesini ve uğramasını engellemek (ÖAA: II/598; EKE: II/39; İP: II/125; AP: 118; MES: I/144; MAT: 32).

*Gözüm evinden ayağını kesdi leşker-i hâb
Kılıcın anda asaldan hayâl-i müjgânuñ (G.285/2)*

Ayağını pek basmak: Ayağını sağlam basmak, bir konuda kararlı olmak, direktmek (EKE: II/39).

*Cânımı bûseye bâzâr ideyin sun elüñi
Yiter ey Yûsuf-ı gül-çihre ayaguñ pek bas (G.244/3)*

Ayağını yere koymamak: Nasıl ağırlayacağını, nasıl memnun edeceğini bilmemek, çok değer vermek (EKE: II/426; İP: II/914; AP: 806; MES: II/1208).

*Meyl ideli şarâba lebüñ buldı i'tibâr
Bezm-i safâda yire komazlar ayagını (M.454/2)*

Ayağının altına almak (G.31/3): Birini yere yatırıp tekme ile dövmek; yararlanabileceği şeyi hor görüp tepmek (ÖAA: II/598; EKE: II/39; İP: II/126; AP: 118; MES: I/145).

Ayağının tozu (türâbı) olmak: Bir başkasına kul köle olmak, onun her emrini yerine getirmek (ÖAA: II/599; EKE: II/39; İP: II/127; MES: I/146).

*Nâfe hâk-i kademin başda götürürken anuñ
Zülf-i yâra dir ayaguñ tozıyın hatt-ı gubâr (G.129/3)*

Ayağının tozuyla (G.396/2): Uzak bir yerden veya yoldan gelir gelmez, henüz dinlenmeden ve yerleşmeden (ÖAA: II/598; EKE: II/39; İP: II/126; MES: I/146; MAT: 33).

Ayak bastırmamak (M.248/1): Gelmesine izin vermemek, bir yere girmesini engellemek (EKE: II/40).

Ayak dolamak/dolaştırmak: Yürümekte olan bir işe engel çıkarmak, bir kimseyi kötü duruma düşürecek söz veya davranışta bulunmak (ÖAA: II/601; MAT: 36).

*Tolu iç dirse eger bezmde agyâr saña
İçeyin dime sen ayak tolar ey yâr saña* (M.3)

Ayak götürmek: Koşmak; çekilip gitmek, ayağını çekmek (EKE: II/40-41; MAT: 37).

*Götürdüm ayağı devr-i zemâne bezminden
Tarika girdüm eyâ şeyh himmet eyle baña* (M.7/2)

Ayak teri (G.550/1): Gelip iş yapan kimseye verilen ücret, hizmet ücreti (EKE: II/41; MAT: 36).

*Rindlerden nakd-i cân ayak teri alur müdâm
Şevk bâzârında sâkî kim ayak dellâldur* (M.83/2)

Ayakta kalmak (G.98/3): Oturacak yer bulamamak; oturulacak yer olduğu halde ayakta beklemek; işleri kötü gitmesine rağmen yıkılmamak; işi ilerletmeyip yarıda bırakmak (ÖAA: II/602; İP: II/130; AP: 122; MES: I/149; MAT: 37).

Ayrı (cüdâ) düşmek (G.50/1, G.240/3, G.266/2, G.406/1): Birbirinden uzakta kalmak, ayrı ayrı yerlerde olmak; düşünce ve davranışça uyuşmamak (EKE: II/42; İP: II/134; AP: 129; MES: I/154).

Bağrı kan (hûn) olmak: Çok dert ve acı çekmek (EKE: II/45).

*Çarh-ı ser-keş dest-i âhumdan zebûn olmuş-durur
Kâmeti iki bükilmiş bağı hûn olmuş-durur* (G.118/1)

Bağrı katı (G.542/2): Duygusuz, acımasız, katı yürekli (ÖAA: II/915; EKE: II/391; İP: II/821; AP: 738; MES: I/163). Ayrıca bk. Taş bağırlı, Taş yürekli/kalpli.

Bağrı kebab etmek/eylemek/kılmak (G.46/4, G.403/6, G.417/5): Çok acı çekmek, derinden üzüntü duymak, bağıryanmak (EKE: II/45).

*Âteş-i gurbet egerçi bagrumı kıldı kebâb
Câm-ı la'lînden şarâb-ı hûş-güvâr egler beni (G.555/3)*

Bağrı yanık/yanık bağırlı (G.3/4, M.81): Çok dert, acı çekmiş, sıkıntılı günler yaşamış (kimse) (ÖAA: II/611; EKE: II/45; İP: II/140; AP: 135; MES: I/163; MAT: 40).

Bağrına basmak (G.10/5, G.87/4, G.279/1, G.335/1, G.494/2, G.557/4, G.568/4, M.127): Kucağına almak, kollarıyla sıkıca sarmak; birini sevgi ve şefkatle yanına alıp korumak, yetiştirmek (ÖAA: II/611; EKE: II/46; İP: II/140; AP: 135; MES: I/164; MAT: 40).

Bağrına taş basmak (G.120/4, G.557/4): Hiçbir tepki göstermeden her türlü sıkıntıya, acıya ve zorluğa katlanmak; acısını içine gömmek (ÖAA: II/611; EKE: II/46; İP: II/140; AP: 135; MES: I/164; MAT: 40).

Bağrını delmek (G.151/4, G.262/4, G.356/1): Acısı içine işlemek, derinden yaralamak (ÖAA: II/611; EKE: II/47; İP: II/140; AP: 135; MES: I/164; MAT: 55).

Bağrını kan (hun) etmek/eylemek (Müs.I/III): Çok acı çektirmek (EKE: II/48).

*Şol dem ki gamuñ bagrumı hûñ itdi sitemden
Gözüm yaşı hûn-âbe olup akar o demden (G.407/1)*

Bahis tutuşmak/Bahse girmek: bk. Bahse düşmek.

Bahse düşmek: Herhangi bir konudaki görüşünde veya iddiasında haklı çıkmak için iddiaya girişmek; bir yarış çerçevesinde sözlü anlaşma yapmak (ÖAA: II/611; İP: II/141; AP: 135; MES: I/164-165; MAT: 40).

*Meger cādû gözün sâhir saçuñla bahse düşmişler
Ki biri sihr ile tîr itse mûyı biri mâr eyler (G.172/2)*

Baş çatmak: Bir araya gelmek, baş başa vermek (EKE: II/52; MAT: 54).

*Kemân-ebraûlaruñ kim baş çatup kâmet dü-tâ itmiş
San iki hasmdur yeñmiş biri birini yâ itmiş (G.228/1)*

Baş çekmek (G.356/5): Baş kaldırmak, buyruk dinlememek, isyan etmek; öncülük etmek, ilk adımı atmak; halayın başında oyunu yönetmek (ÖAA: II/617; EKE: II/52; İP: II/151; AP: 144; MES: I/174; MAT: 59). Ayrıca bk. Serkeşlik etmek.

Baş indirmek: İtaat etmek, söz dinlemek (EKE: II/54; MES: I/174; MAT: 55).

*Sihilde basmış-durur hûd anı müşgîn kaşlaruñ
Pes niçün baş indürür yâ çeşmüñüñ câzûsına* (G.436/3)

Baş koymak (G.425/3): Bir amaca varmak için ölümü göze almak, bir uğurda kendini adamak (ÖAA: II/627; EKE: II/55; İP: II/163; AP: 156; MES: I/175; MAT: 49).

Baş üstünde tutmak: bk. Baş üstünde yer vermek.

Baş üstünde yer vermek (yeri var): Saygılı davranmak, çok iyi ağr-lamak, el üstünde tutmak, değer vermek (ÖAA: II/629; EKE: II/56; İP: II/164; AP: 157; MES: I/176; MAT: 51).

*Şebîh oldugîçün Leylî saçına
Baş üzre kıldı Mecnûn cây zâga* (G.483/3)

Baş vermek (M.113/2): Buğday, arpa gibi bitkiler büyüyüp başak-ları belirlemek; (çıban) olgunlaşmak (ÖAA: II/629; EKE: II/57; İP: II/165; AP: 157; MES: I/176).

Başa çıkarmak (G.50/5, G.537/5): Bir işi başarıyla sonuçlandırmak; çok yüz vermek, şımartmak (ÖAA: II/615; EKE: II/57; İP: II/148; AP: 142; MES: I/176).

Başı devletli: Uğurlu, talihli, bahtı açık kimse.

*Başı devletlü kuldur ol ki şâhâ
Ayaguña ide zîr ü zeber ruh* (G.68/5)

Başı hoş olmak: İyi geçinmek, uyumlu olmak; bir şeyden hoşlan-mak (ÖAA: II/619; EKE: II/60; İP: II/153; AP: 147; MES: I/179).

*İşk esrârın yiyen la'lüñe meyl itse n'ola
Çünkü başı hôs olur hayrânlaruñ tatlu ile* (G.498/4)

Başı hoş olmamak: İyi geçinememek, uyumlu olmamak; bir şeyden hoşlanmamak (ÖAA: II/619; EKE: II/60; İP: II/153; AP: 147; MES: I/179).

*Hôş degül sıhhatle başum derde öğretti mizâc
Sağlık ile zindegânî idemem derd isterin (M.333/2)*

Başına bela(yı satın) almak (G.4/5): Sıkıntı ve üzüntü verici olduğu sonradan anlaşılan bir işe kendi isteği ile girişmiş olmak; durup dururken belalı bir işe kalkışmak (ÖAA: II/620; EKE: II/61; İP: II/154; AP: 147; MES: I/182).

Başına bela gelmek (G.468/2): Sıkıntı ve üzüntü verici bir işle karşılaşmak.

Baş(ın)a gelmek (G.434/4, G.435/1, G.494/3, M.383/1): İstenmeyen, üzücü bir olay veya durumla karşılaşmak; kötü bir duruma uğramak (ÖAA: II/616; EKE: II/62; İP: II/156; AP: 149; MES: I/184; MAT: 44).

Başına gün doğmak (G.382/1): Talihi yâr olmak, işi hep yolunda gitmek (EKE: II/62-63; MAT: 53).

*Bekle kûyını ola kim çıka yâruñ göresin
Başuña gün toga ey dil der-i dil-dâruñda (G.452/3)*

Başına kakmak (G.247/4): Yapılan bir iyiliği sürekli olarak söyleyerek bıktırmak (ÖAA: II/616; EKE: II/63; İP: II/156; AP: 149; MES: I/185; MAT: 48).

Başına üşmek/üşüşmek (G.122/2): Çabucak etrafına toplanmak (EKE: II/64; MES: I/185).

Başından yumruk indirmemek: Sürekli eziyet etmek.

*Yumruk indürmez başından ben gedânuñ şeş-perüñ
Zahmuma kan akladur ey meh dil ile hançerüñ (G.259/1)*

Başını alıp gitmek/kaçmak (G.13/3, G.327/1): Kimseye danışmadan, haber vermeden ve gideceği yeri söylemeden ortadan kaybolmak (ÖAA: II/623; EKE: II/66-67; İP: II/159; AP: 152; MES: I/188; MAT: 46).

Başını ezmek (G.127/1): Birini kımdanamaz, canlanamaz ve kötülük yapamaz duruma sokmak (ÖAA: II/624; EKE: II/68; İP: II/160; AP: 153; MES: I/189; MAT: 47).

Başını kavgaya vermek: Kavgaya karışmak, tartışmak (EKE: II/68).

Fem-i cânâne için kim ki cidâl eyler ise

Emriyâ yok yire ol başını gavgâya virür (G.143/5)

Başını vermek (G.188/5): Ülküsünü gerçekleştirmeye çalıştığı için öldürülmek, ölümü göze almak, kendini feda etmek (ÖAA: II/625; EKE: II/69; İP: II/161; AP: 154; MES: I/190; MAT: 51).

Baştan ayağa (G.17/2, G.227/4, G.242/4): Baştan aşağı, baştan sona kadar, bütünüyle (ÖAA: II/628; EKE: II/70; İP: II/30; AP: 157; MES: I/192; MAT: 50).

Baştan çıkarmak (G.74/2): Ayartmak, doğru yoldan çıkarmak, kötü yola sürüklemek (ÖAA: II/628; EKE: II/70-71; İP: II/164; AP: 157; MES: I/193; MAT: 51).

Baştan çıkmak (G.510/1): Doğru yoldan ayrılmak, ahlâkı bozulmak, kötü yola sürüklenmek (EKE: II/71-72; İP: II/164; AP: 157; MES: I/193).

Baştan gitmemek (K.2/23): Başından atamamak, kurtulamamak.

Başmağı/pabucu dama atılmak: Gözden düşmek, ikinci plana itilmek, artık değer verilmemek (ÖAA: II/1001; EKE: II/355; İP: II/701; AP: 649; MES: I/947; MAT: 209).

Hilâli añma anuñ başmağı tama atılmışdur

Gümiş na'leynüñne irmez güneş başmağıña degmez (G.212/3)

Belaya düşmek (G.83/2): Çok kötü bir durumla, beklenmeyen bir bela ile karşılaşmak (ÖAA: II/631; EKE: II/74; İP: II/170; AP: 161; MES: I/198).

Belaya girmek/uğramak: bk. Belaya düşmek.

Belini bükmek (G.243/4): Büyük üzüntü ve çaresizlik içinde bırakmak (ÖAA: II/632; EKE: II/75; İP: II/169; AP: 162; MES: I/199; MAT: 57).

Benzi sararmak (Müst.1/4, G.277/3, G.290/2, M.1/2, M.11/2, M.151/1): Sıkıntıdan, üzüntüden veya korkudan yüzünün rengi değişmek (EKE: II/76; İP: II/173; MES: I/202). Ayrıca bk. Yüzü sararmak.

Benzi uçmak (M.466): Korkudan, heyecandan birdenbire benzi sararmak; yüzünün rengi solmak (ÖAA: II/635; EKE: II/76; İP: II/173; AP: 165; MES: I/202).

Benzinde kan kalmamak (M.328/2): Yüzü sararıp solmak (İP: II/173; AP: 165).

Berk yüzlü (G.190/4): Utanması olmayan; nerede ne yapacağını bilmeyen; hoş olmayan davranışlar sergileyen.

*Gül 'ârızuñla olsa mu'âriz 'aceb degül
Bir berk yüzlü ne edeb ü ne hayâsı var* (G.87/3)

Bıçağa düşmek (G.237/1): Ölmek, hayatına son vermek (EKE: II/77).

*Müjemde eşk-i merdüm-zâdum ey yâr
Cefâyâ döymeyüp düşdi bıçağa* (G.483/4)

Bir alay (G.183/3, G.545/2, M.488): Bir sürü, pek çok (AP: 175; MES: I/214).

Bir arada (G.21/4, G.47/1): Topluca, hep birlikte (AP: 175; MES: I/215).

Bir ara(lık) (M.247/1): Az bir süre; bir fırsat düşünce, işler arasında; geçmişte kalan bir zaman (ÖAA: II/642; AP: 175; MES: I/215).

Bir avuç (G.410/3): Bir avucu dolduracak kadar; az sayıda, çok az (ÖAA: II/642; İP: II/186; AP: 175; MES: I/216; MAT: 59).

Bir ayağı çukurda olmak: bk. Ayağı çukurda (olmak).

Bir bir (G.216/2): Ayrı ayrı, teker teker, birer birer (ÖAA: II/643; AP: 176; MES: I/217; MAT: 59).

Bir dahi/daha (G.39/2): İkinci kez, bir kez daha; hiçbir zaman, asla (ÖAA: II/644; AP: 178; MES: I/218).

Bir damla (katre) (G.43/2, G.80/1, G.320/1, G.323/3, G.324/4, G.338/4, G.484/5, M.18/2, M.69, M.71): (Sıvı için) Pek az, azı-

cık; (çocuk için) pek küçük, küçücük (ÖAA: II/645; AP: 178; MES: I/219).

Bir giydiğini bir daha giymemek: Çok sayıda giysisi olmak, sürekli farklı şeyler giymek (MES: I/221).

Sâkî şol mey kanı kim devrinde tâc-ı la'lden

Hîç bir kez geydüğün bir dahi geymesmiş habâb (G.39/2)

Bir iki (G.61/4, G.77/5, G.98/5, G.111/5, G.153/5, G.162/1, G.231/3, G.248/1, G.256/5, G.282/4, G.306/1, G.392/4, G.448/3, M.103, M.428/2): Birden çok ama dörtten az sayıda, çok az sayıda, birkaç (ÖAA: II/647; AP: 181; MES: I/223).

Bir karış (G.245/1, G.245/4, G.469/1, M.389/2): (Boy için) Çok kısa; (alan için) çok az; (sakal için) çok uzun (EKE: II/82; AP: 182; MES: I/224).

Bir nice (G.10/3, G.184/2, G.522/2, G.543/5, M.28/1, M.170, M.460): Epey, bir hayli, birçok (AP: 183).

Bir olmak (G.270/1): Bir araya gelmek, işbirliği yapmak; söylemekten yorulmak (EKE: II/83; AP: 183; MES: I/226).

Bir parça (pâre) (G.59/3, G.281/5, G.469/5): Çok az, biraz, azıcık (AP: 184; MES: I/227).

Birbirine girmek (G.223/3, G.485/2, M.268/3): Aralarında kavga çıkıp birbirlerine şiddetle saldırmak; anlaşamamak, dövüşmek; karışmak, çözülmeyecek duruma gelmek (ÖAA: II/643; EKE: II/80; İP: II/195; AP: 177; MES: I/232).

Birine/bire bin katmak (G.78/5): Olan bir şeyi çok abartarak anlatmak, bir olayı ya da başkasının sözünü aktarırken birçok şey eklemek; bir konuyu çok abartmak (ÖAA: II/646; EKE: II/84; İP: II/189; AP: 179; MES: I/232-233).

Boğazını çengelde görmek: Bir kabahatinden dolayı asılmak.

Zülfüne zer gösterüp cevân urur tâvûs-ı bâğ

Bir gün ola kim bogazın görevüz çengâlda (G.443/2)

Boğazını urganda bulmak: Bir suçundan dolayı idam edilmek.

Emrî dil-i miskînüñ o zülfe tolaşurmuş

Bir gün sen anuñ bogazın urganda bulursın (G.405/5)

Borç eylemek (G.551/5): Borç almak, borçlanmak (ÖAA: II/656; AP: 194; MES: I/243).

Boynunu urmak (G.446/1): Kellesini uçurmak, başını keserek öldürmek (ÖAA: II/660; EKE: II/88; İP: II/210; AP: 199; MES: I/249; MAT: 63).

Boyun eğmek/eğmemek (G.151/5, G.308/2, M.219/2): Kabullenmek, isteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak; muhtaç olmak (ÖAA: II/618; EKE: II/88; İP: II/210; AP: 201; MES: I/251; MAT: 62).

Burnundan gelmek/getirmek (G.95/3, M.288/3): Elde edilen güzel bir durumu, kazanılan güzel bir şeyi arkasından gelen kötü şeyler ve sıkıntılar yüzünden kendisine zehir etmek (ÖAA: II/665; EKE: II/90; İP: II/217; AP: 208; MES: I/260).

Can atmak (G.476/3): Çok arzu ettiği bir şeyi veya durumu elde etmeye çalışmak, bir şeye erişmeyi çok istemek (ÖAA: II/671; EKE: II/92-93; İP: II/224; AP: 215; MES: I/268; MAT: 66).

Can borcu (M.135/3): Canını kurtarana borçlu olmak (EKE: II/94).

Can çekişmek (G.111/3): Son nefesini vermek veya ölmek üzere olmak; tükenmek, bitmek (ÖAA: II/671; EKE: II/94; İP: II/225; AP: 216; MES: I/269; MAT: 67).

Can ısmarlamak: Ruhunu teslim etmek, ölmek (EKE: II/95; MAT: 71).

Cânı bir dil-rübâyâ ısmarla

Aradan çık Hüdüâyâ ısmarla (G.506/1)

Can nakdini/metânı almak (G.277/1, M.407/2): (Allah) Öldürmek, ölümünü tayin etmek; canını verdirecek kadar memnun etmek; aşırı sıkıntıya sokmak (ÖAA: II/674; EKE: II/107; İP: II/230; AP: 219; MES: I/279). Ayrıca bk. Canını almak.

Sâhibin bogazlayup alur metâ'-ı cânını

İşk bâzârında bir bogaz kesendür hançeri (G.550/2)

Canı ağzına gelmek: Büyük bir felaket veya tehlike karşısında ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak; aşırı duygulanmak, çok he-

yecanlanmak (ÖAA: II/672; İP: II/227; AP: 217; MES: I/274; MAT: 67).

*Emrînüñ diin sanemâ agzına geldi cânı
Bir kez öpince seni la'l-i güher-bâruñda (G.452/5)*

Can(ı) çıkmak (G.5/5, G.204/1, G.541/3): Çok yorulmak veya bitkin duruma düşmek; ölmek, son nefesini vermek; yaptığı bir işte çok güçlük çekmek (ÖAA: II/673; EKE: II/103; İP: II/227; AP: 218; MES: I/275; MAT: 68).

Canı sıkılmak (M.211): Bir iş yapamamaktan veya bir şeyle uğraşamamaktan dolayı sıkıntı duymak, huzursuz olmak; bir olaya üzülmek; huzuru bozulmak; öfkelenmek, kızmak (ÖAA: II/676; EKE: II/103; İP: II/231; AP: 221; MES: I/276; MAT: 71).

Canına/yüreğine/içine ateş (od) düşmek (G.123/4): Çok büyük bir acının, üzüntünün etkisi içinde bulunmak; yüreği yanmak (ÖAA: II/869; EKE: II/105; İP: II/483; AP: 464; MES: I/631). Ayrıca bk. Yüreği yanmak.

*Şem'-i bezmüñ şu'lesi 'aksi degüldür cânıma
Âteş-i la'lüñ gamından od düşüpdür cânına (G.507/2)*

Can(ın)a geçmek/işlemek (G.373/4, G.381/1): Etkisi altına almak, çok etkilemek; söz, davranış, bir kimseye çok dokunmak; bir durumun acısını derinden duymak; içine işlemek (ÖAA: II/870; EKE: II/104-105; İP: II/229; AP: 465; MES: I/277; MAT: 68).

*Derd okı peykânlarından cânıma geçdi benim
Cânımı al ey ecel tek eyle bir dermân baña (G.16/4)*

Can(ın)dan geçmek (G.188/5, G.393/5): Ölmek; ölümü göze almak; ölümü ister duruma gelmek (ÖAA: II/671; EKE: II/106; İP: II/230; AP: 217; MES: I/279; MAT: 72).

Canını acıtmak (G.66/5): Birine acı vermek veya onu rencide etmek; birinin gövdesinin herhangi bir yerini acıtacak bir şey yapmak (ÖAA: II/674; EKE: II/107; İP: II/230; AP: 219; MES: I/279; MAT: 69).

Canını almak (G.305/1, G.305/2, G.451/1, G.451/2, G.502/4): (Allah) Öldürmek, ölümünü tayin etmek; canını verdirecek kadar memnun etmek; aşırı sıkıntıya sokmak (ÖAA: II/674; EKE: II/107; İP: II/230; AP: 219; MES: I/279). Ayrıca bk. Can nakdini/metamı almak.

Canını vermek (Tah.1/II-III, G.23/3, G.33/4, G.48/5, G.57/5, G.85/2, G.185/5, G.195/5, G.208/5, G.227/5, G.242/5, G.247/4, G.272/5, G.279/1, G.293/5, G.313/3, G.382/2, G.421/5, G.451/2, G.495/3, G.514/1, M.176): Ölmek; biri için kendini feda etmek, ölümü bile göze almak; hiçbir şey esirgememek; çok sevdiği ve istediği bir şeye aşırı düşkün olmak (ÖAA: II/675; EKE: II/107-108; İP: II/231; AP: 220; MES: I/280; MAT: 70).

Ciğer kebab olmak: Büyük acı yaşamak, yüreği yanmak, acı içinde kıvrılmak (ÖAA: II/682; EKE: II/110; İP: II/242; AP: 229; MES: I/290).

*Gözümüñ yaşı şarâb oldı ciger pâre kebâb
'Ayš ü nûş eyleyici bir dil-i 'ayyâşum var (G.152/4)*

Ciğeri yanmak (G.537/1): Büyük bir acıya uğramak, çok üzülme; aniden büyük bir acı veya felaket ile karşılaşmak; çok susamak (ÖAA: II/682; EKE: II/111-112; İP: II/241; AP: 229; MES: I/290; MAT: 74).

Çâk-i girîbân etmek/eylemek: bk. Yaka yırtmak.

Çalmadık yer/kapı bırakmamak (M.124/1): Herkese, her yola başvurmak (AP: 234; MES: I/297).

Çok başlı (olmak) (G.115/2, G.119/1, G.406/6): Baş kaldırmak, söz dinlememek, istediği gibi hareket etmek; zalim, bir işte usta, dolandırıcı, hırsız (EKE: II/120; Çetinkaya 2009: 226-245).

*'Âşikuñ öldür diyü yârûñ ayağına düşer
Fitnede çok başlu yok zülfi 'abîr-efşân gibi (G.525/3)*

Dağ üstü bağ: Keyfi yerinde olmak, her muradına ulaşmış olmak (EKE: II/122; MAT: 80).

*Ben ol Mecnûn-ı şeydâyam ki mihnet kûhsârında
Hayâl-i kadd ü hadd-i yâr ile dâğ üzre bâğum var (G.197/2)*

Damga vurmak (G.224/2): Damgalamak, damga ile işaretlemek; iz bırakmak (İP: II/275; MES: I/332).

Dem çekmek (G.346/2): Kuşlar, uzun süreli ve güzel ezgiler çıkarmak, ötmek; içki içmek (ÖAA: II/711; EKE: II/127; İP: II/283; AP: 267; MES: I/343; MAT: 82).

Dem urmak (G.92/5, G.567/5): Belli bir konu üzerinde konuşmak, fikir yürütmek; olmayacak ya da gücünü aşan bir konu üzerinde konuşmak; nefes etmek, okuyup üflemek (EKE: II/127-128; İP: II/284; AP: 268; MES: I/344; MAT: 82).

Derisine sığmamak: Gururlu davranmak, böbürlenmek, çok kibirli olmak (ÖAA: II/714; İP: II/288; AP: 271).

*Hâl-i pür mâyına beñzetdüm çün Emrî nâfeyi
Sıgmayı yazdı derisine ferahdan müşg-i çîn (G.377/5)*

Dik gelmek (G.95/5, G.245/1): Karşı gelmek; boyun eğmeyip baş kaldırmak, kafa tutmak (EKE: II/134; MAT: 84).

*Ey kara gözlü kirpügüñ üstüme dik gelür
Senden beni kesem mi sanur ol bıçağ-ile (G.427/2)*

Diken üstünde durmak (G.31/5): Sürekli tedirginlik duymak; her an kalkacakmış gibi oturmak (ÖAA: II/718; EKE: II/135; İP: II/294; AP: 276-277; MES: I/359).

Dil uzatmak (G.133/4, G.326/4, G.338/4): Laf atmak, saygısızca sözlerle birini kötölemek; iftirada bulunmak (ÖAA: II/723; EKE: II/136; İP: II/301; AP: 284; MES: I/361; MAT: 88).

Dile gelmek (G.165/4): Hakkında dedikodu yapılmak, konuşulmak; önce konuşmazken konuşmaya başlamak (ÖAA: II/719; EKE: II/137; İP: II/296; AP: 279; MES: I/362).

Dili dolaşmak (G.554/6): Aşırı korku, heyecan, ateşli hastalık, sarhoşluk gibi durumlarda neler söyleyeceğini şaşırıp karıştırmak; söyleyeceğinin düzeni bozulmak (ÖAA: II/720; EKE: II/138; İP: II/297; AP: 280; MES: I/364; MAT: 86).

Dilinden düşürmemek (M.471): Sürekli aynı kişi veya konu üzerinde konuşmak, diline dolamak (ÖAA: II/721; EKE: II/138; İP: II/298; AP: 281; MES: I/366; MAT: 86).

Dilini kesmek (G.128/5): Konuşmamak, susmak, söz söylememek; susturmak (ÖAA: II/722; EKE: II/139; İP: II/299; AP: 282; MES: I/367; MAT: 87).

Diş bilemek: Birine kızarak kötülük yapmak istemek veya acısını çıkarmak için fırsat kollamak; öcünü almak için çok istek duymak (ÖAA: II/725; EKE: II/142; İP: II/304; AP: 286; MES: I/371; MAT: 88).

*Kaddüñe öykündüğün işitdi şimşâduñ meger
Kesmege 'ırkını anuñ erre dâyim diş biler* (G.99/3)

Dokuz dolanmak (G.545/5): Her tarafı dolaşmak, çok dolaşmak, her yere bakmak (EKE: II/144-145).

*Çarlu tokuz tolanur hüsnüñe hem-tâ görimez
Dün ü gün mâh cüdâ mihr-i cihân-tâb cüdâ* (G.22/3)

Dudağını dişlemek: Çok şaşırarak, hayretler içinde kalmak, hayran olmak.

*Goncalar içre degüldür jâle gördükde seni
Dişlemişdür hayretinden leblerini gülsitân* (M.345/4)

Dünyayı (başına) dar eylemek (G.387/4): Bir kimseyi çok sıkıntılı bir duruma sokmak (EKE: II/152; MES: I/399; Türkçe Sözlük I: 655).

Ecel ter(ler)i dökmek (G.78/1. G.515/2): Tehlikeli bir durum karşısında kalıp çok korkmak; zor duruma düşmekten bunalım geçirmek; kendini ölecekmiş gibi hissetmek (ÖAA: II/742; EKE: II/154; İP: II/327; AP: 308; MES: I/405; MAT: 93).

Eğri oturup doğru konuşmak: Gerçeği ve doğruyu olduğu gibi söylemek (ÖAA: II/744; EKE: II/155; İP: II/330).

*Ebrû-yı hamuñ kâmetüñe serv-i sehî dir
Egri oturur kendüsi ammâ sözi togru* (G.421/4)

Eksik etmemek/eylememek (M.116/2, M.313/2): Her zaman bulundurmak; uzun ara vermemek (ÖAA: II/747; EKE: II/156; AP: 312; MES: I/411).

- Eksik olmamak** (G.91/4, G.170/2): Her zaman bulunur olmak, her zaman var olmak (ÖAA: II/747; İP: II/333; AP: 313; MES: I/411; MAT: 95).
- El altında** (G.270/2): Her zaman kolayca bulunabilecek yerde, istenildiği zaman kullanılmak üzere hazır (ÖAA: II/748; EKE: II/157; İP: II/334; AP: 314; MES: I/412; MAT: 95).
- El çekmek** (G.115/4): Kararından vazgeçmek, karışmamak; yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek (ÖAA: II/749; EKE: II/158-159; İP: II/335; AP: 315; MES: I/414; MAT: 96). Ayrıca bk. El yumak (yıkamak).
- El sunmak** (G.112/2, G.276/5, G.339/4, M.14/2): Elini uzatmak; yaklaşmak istemek (ÖAA: II/764; EKE: II/161; İP: II/349; AP: 331; MES: I/416; MAT: 102).

Dürc-i dîdemden hayâl-i yâr dürr-i ter siler

El sunar rahm idüp ol hûnî gözüm yaşın siler (G.99/1)

- El uzatmak** (Tah.2/V, G.119/4): Birine dokunmaya veya bir hakkı almaya kalkışmak; yardım etmek, destek vermek; kendisine ait olmayan bir şey üzerinde hak iddia etmek; el ile dokunmak (ÖAA: II/765; EKE: II/161; İP: II/350; AP: 332; MES: I/417; MAT: 102-103).
- El uzunluğu etmek/eylemek** (G.295/3): Hırsızlık yapmak (EKE: II/161).

Zülfi el uzunlugin eyler anuñçün ey görñül

Mühri altında tutar la'lin dehân-ı dil-rübâ (G.10/4)

- El üstünde tutmak** (G.308/1, G.403/1): Bir kimseye gerekli saygı ve sevgiyi göstermek (ÖAA: II/765; EKE: II/161-162; İP: II/350; AP: 332; MES: I/417).
- El vermek** (M.6, M.143/3): Yardımda bulunmak, destek çıkmak; tarikatlarda mürşit, müride başkalarına yol gösterme izni vermek; halk hekimliği gibi konularda yetki vermek (ÖAA: II/765; EKE: II/162; İP: II/350; AP: 332; MES: I/417; MAT: 104-105).

Geyinüp hurka-i miskîsin el virseydi ol kâkül

Olurdu 'ömri olduginca dervîşi anuñ sünbüil (M.288/1)

El yumak: Kararından vazgeçmek, karışmamak; yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek; bir şeyle ilgisini kesmek (ÖAA: II/749; EKE: II/162-163; İP: II/335; AP: 332; MES: I/418; MAT: 103). Ayrıca bk. El çekmek.

*Şebnem ü bâd ile sohbetden idiüp istigfâr
Yine el yudî etek silkdi gülşende çenâr (M.208)*

Elden ayağa düşmek: Ayak altına düşmek, sarhoş olmak (EKE: II/163).

*Gönlüm müjeñde cânâ varmış bıçağa düşmiş
Mey içüp anuñ için elden ayaga düşmiş (G.237/1)*

Elden bırakmamak/düşürmemek: bk. Elden komamak.

Elden düşmemek (G.536/3): Bir şeyle sürekli ilgilenmek, elde tutmak, sahip olmak (ÖAA: II/758; EKE: II/164; İP: II/336; AP: 316; MES: I/429; MAT: 100).

Elden gitmek (G.100/6): Yerine gelmemek üzere yitirilmek, ondan yoksun kalınmak; bir şeyi kaybetmek (ÖAA: II/751; EKE: II/164; İP: II/337; AP: 317; MES: I/420; MAT: 97).

Elden komamak (G.534/5, M.167/2): Bir şeyle sürekli ilgilenmek, elde tutmak, sahip olmak; ondan vazgeçmemek (EKE: II/164-165; İP: II/336; MES: I/419).

*Düşdüm ayaklara elden komadum yâr etegin
Gerçi yârum komadı bir nefes agyâr etegin (G.385/1)*

Elden uçurmak: Elinden gitmek; elinden kaçmak, kaçırmak.

*Murg-ı hüsnini nigâr elden uçurdu Emrî
Kara telden yine yapar aña hat bu kafesi (G.536/5)*

Ele gelmek/gelmemek (G.107/2): El ile tutulabilir olmak, tutulabilir olmak; elde etmek (ÖAA: II/752; EKE: II/165; İP: II/338; AP: 318; MES: I/421).

Ele girmek/girmemek (G.385/5): Ele geçmemek, elde edilmemek; elde geçmemek, elde edilmemek (EKE: II/165-166; MES: I/421).

Eli ayağı: Birinin her işine yarayan, yardımcısı (EKE: II/167; AP: 320; MES: I/423).

*Koma sâgarla sebû kulbını elden Emrî
Zurefâ bezminüñ anlardur eli ayagı (G.534/5)*

Eli deĝmemek (M.442/4): Bir işi yapmaya vakit bulamamak, fırsat olmamak (ÖAA: II/756; EKE: II/167; İP: II/341; AP: 322; MES: I/425; MAT: 99). Ayrıca bk. Eli ermemek.

Eli ermek/ermemek (G.499/3, G.509/1): Bir işi yapmaya zaman ve fırsat bulmak; yapabilmek, ulaşabilmek; zaman ve fırsat bulamamak; yapamamak, ulaşamamak (ÖAA: II/756; EKE: II/168; İP: II/341; AP: 322; MES: I/425; MAT: 100; Türkçe Sözlük I: 691). Ayrıca bk. Eli deĝmemek.

Elinden kapmak (G.93/2): Elinden almak, birini sahip olduğu bir şeyden yoksun bırakmak; elinden ve iradesinden çıkmak (MES: I/429).

Eline girmek/geçmek (G.65/3, G.289/5): Ele geçirmek, elde etmek; kazanmak, bulmak, yakalamak (EKE: II/171; İP: II/344; AP: 325-326; MES: I/431).

Elini göğsüne koymak: Ellerini göğsünde birleştirip saygı göstermek (EKE: II/171-172).

*Rakîbe sanma ta'zîmen korın el göğsüme cânâ
Kef-i destümle andan dâg-ı 'ıškuñ eylerin pinhân (G.388/4)*

Elini kana sokmak/bulamak (G.20/2): Birini yaralamak veya öldürmek (ÖAA: II/760; EKE: II/172; İP: II/345; AP: 326; MES: I/432).

Elif çekmek (G.6/2, G.67/1, G.88/3, G.168/2, G.193/3, G.205/2, G.222/3, G.301/3, G.431/3, M.153/1): Elif harfi gibi göğüste boylamasına yara açmak (MAT: 100).

*Göğsüme çekdüm elif üstine yakdum tâze dâg
Sen gül için lâlelerle sînem itdüm reşk-i bâg (M.241)*

Engel olmak (G.335/2): Bir işin gerçekleşmesini önlemek, engellemek; bir işi geciktirmek (AP: 334; MES: I/438).

Esip savurmak/yağmak (M.246/2): Aniden kızarak etrafa korku salmak; azarlayıcı bir tavırla bağırarak (ÖAA: II/769; EKE: II/174; İP: II/356; AP: 337; MES: I/442).

Eteğine yapışmak: bk. Eteğini elden komamak.

Eteğini elden komamak: Eteğine yapışmak, yardım istemek, koruyuculuğu altına girmek istemek (ÖAA: II/772; EKE: II/176; İP: II/360; AP: 341; MES: I/449).

*Düşdüm ayaklara elden komadum yâr etegin
Gerçi yârum komadı bir nefes agyâr etegin (G.385/1)*

Etek silkmek: İlgilenmemek, üzerinde durmamak; uzaklaştığını belirtmek (ÖAA: II/773; EKE: II/176; İP: II/339; AP: 341).

*Şebnem ü bâd ile sohbetden idüp istigfâr
Yine el yudı etek silkti gülşende çenâr (M.208)*

Ezber eylemek (K.2/18): Ezberleyerek akılda tutmak (İP: II/366; MES: I/457-458).

Ezber(e) okumak (G.19/4): Bir yazıyı eksiksiz olarak ve bir yere bakmadan okumak (MES: I/458).

Fark edilmek/olunmak (G.328/2, G.473/4): Seçilip ayırt edilmek, ayırmsanmak; anlaşılmak; sezilmek (ÖAA: II/779; İP: II/369; AP: 349; MES: I/462; MAT: 108).

Fark etmek (G.378/2, G.394/2, M.484): Anlamak, sezmek, ayrı-
munda olmak; görmek, seçmek; eskisinden başka bir duruma
gelmek, değişmek; farkını anlamak (ÖAA: II/779; EKE: II/178;
İP: II/369; AP: 349; MES: I/462; MAT: 108).

Fırsat beklemek/gözlemek/kollamak (G.210/1): Yapmak istediği iş
için uygun bir zaman, durum ya da koşul oluşmasını bekle-
mek, en elverişli durumu, koşulu, zaman kollamak (ÖAA:
II/783; EKE: II/181; İP: II/376; AP: 354; MES: I/469-470).

**Gam çekmek (K.1/9, G.15/1, G.231/2, G.297/1, G.369/1, G.502/5,
M.1/2, M.474):** Hüzünlenmek, tasalanmak, üzülmek (ÖAA:
II/787; EKE: II/185; İP: II/382; AP: 362; MES: I/480; MAT: 110).

Gam yememek: Tasa etmemek, kaygı çekmemek, üzülmemek
(ÖAA: II/788; EKE: II/185-186; İP: II/382; MAT: 110).

*Nasîbi olmaduğına halîlüm hân-ı vasluñdan
İnanma gam yimem dirse rakîb it gibi cân besler (G.175/2)*

Gama düşmek (G.5/4): Hüzünlenmek, tasalanmak, acı çekmek (EKE: II/186).

Geceyi gündüze katmak (G.287/2): Sürekli, aralıksız çalışmak, gece gündüz dememek (ÖAA: II/789; EKE: II/187; İP: II/385; AP: 365; MES: I/485; MAT: 110).

Gen yakadan: Uzaktan, ıraktan; yaka bağır açık olarak (Çavuşoğlu 1998: 98-104; MAT: 111).

*Bu ceyb-i çâk ile 'âşık geçinme geñ yakadan
Yarar sabâ sakın ey gül alur girîbânuñ* (M.258/2)

Geri kalmamak (M.315): Yapmaktan çekinmemek, kaçınmamak, vazgeçmemek; birinden daha aşağı ve daha az başarılı olmak (ÖAA: II/793; İP: II/390; AP: 370; MES: I/492; MAT: 112).

Gizli din tutmak/taşımak: Görünüşünden farklı bir inanca ve anlayışa sahip olmak (ÖAA: II/796; EKE: II/189; İP: II/393; AP: 374; MES: I/497).

*Gizlü dîn tutardı zülfüñ dime kim bî-dîn idi
Ey cemâli Ka'be nûr olsun yiri miskîn idi* (G.527/1)

Göbeği düşmek: Göbek deliğinin kapanmasıyla göbeğinde fıtık oluşmak (ÖAA: II/797; İP: II/393; AP: 375; MES: I/498).

*Görince nâfe saçın didi âhû-yı müşgîn
Seniñ yükiñ çekerin düşse gam degül göbegüm* (M.306/3)

Göğsünü dövmek (G.473/1): Hayıflanmak, yazıklanmak (EKE: II/190).

Göğsünü germek (G.98/5): Hiçbir şeyden çekinmemek; kendine güvenmek; övünmek (ÖAA: II/798; EKE: II/190; İP: II/395; AP: 376; MAT: 113).

Göğüs germek (G.214/5, G.217/5): Pek çok güçlüğe karşı koymak, dayanmak, kendini siper etmek (ÖAA: II/798; EKE: II/191; İP: II/395; AP: 376; MES: I/500; MAT: 113).

Göklere çıkmak/ermek/erişmek (G.74/5, G.276/6, G.294/2): Pek çok yükselmek (EKE: II/190; AP: 377; MES: I/501).

Gönlüne getirmek (M.442/2): Gönlünde yer vermek.

Zülfî sevâsını göñlüme getürdüm Emrî

Mürdeyem sanki mezâruma iletđüm ‘amelüm (G.349/5)

Gönlüne/kalbine girmek (G.142/2, G.278/2, M.264/2, M.448): Birinin sevgisini kazanmak, kalbine girmek (EKE: II/196; İP: II/533; AP: 510; MES: I/505).

Gönlü kalmak (G.259/5): İsteyip de edinemediği bir şeyde hâlâ umudu olmak, gözü kalmak; gücenmek (ÖAA: II/800; EKE: II/194; İP: II/397; AP: 378; MES: I/503; MAT: 115).

Gönlünü ele almak (G.282/5, G.559/3): İltifat etmek, gülyüz göstermek, ilgilenmek (EKE: II/194; MAT: 121).

‘Ukde-i kalbin açar her gâh alup göñlin ele

Zülf-i müşgîn zîr-i desti olmasun mı şânenüñ (M.262/3)

Gönlünü kapmak/kaptırmak (G.93/2): Birine tutulmak, âşık olmak; birini aşırı derecede sevmek (ÖAA: II/803; EKE: II/197; İP: II/398; AP: 379; MES: I/505).

Gönül açmak (G.468/1): İnsanın iç sıkıntısını ortadan kaldırmak, iç açmak (ÖAA: II/802; EKE: II/193, 197; İP: II/399; AP: 380; MES: I/506; MAT: 117).

Gönül (dil) bağlamak (G.104/2, G.453/3, G.467/2, G.486/2): Tutulmak, yürekten sevmek, sevgi ile bağlanmak (ÖAA: II/803; EKE: II/199; İP: II/399; AP: 380; MES: I/506; MAT: 120). Ayrıca bk. Gönül (dil) vermek.

Gönül (dil) vermek (Tah.1/II, G.110/4, G.295/1, G.417/4): Birine tutulmak, âşık olmak, aşkla bağlanmak (ÖAA: II/803; EKE: II/202-203; İP: II/401; AP: 382; MES: I/509; MAT: 121). Ayrıca bk. Gönül (dil) bağlamak.

Gönül yıkmak: Birini çok üzecek ve yürekten acıtacak bir davranışta bulunmak, gücendirmek, gönül kırmak (EKE: II/203-204; İP: II/401; MAT: 121).

Yâr yıksa göñlüñi gam çekme ey âşık sevin

Seng-i bî-dâd ile bünyâd eylemek ister evin (G.369/1)

Gönülden (dilden) çıkarmak (G.131/5): Artık sevmez, anmaz olmak; sevgisini sürdürmemek (ÖAA: II/802; EKE: II/204; AP: 381; MES: I/509).

*Reh-i tecrîde sâlik ol çıkar sûzen gamın dilden
Getürme gönülüne ya'nî hayâl-i gamze-i yârı* (M.442/2)

Gönülden (dilden) geçmek/geçirmek (G.98/4, G.127/3, G.545/1): Bir şeyin olmasını veya bir şey yapmayı istemek; aklından geçirmek, düşünmek, tasarlamak (EKE: II/204; İP: II/397; AP: 379; MES: I/504; MAT: 115).

Gönüllü gönülsüz: Yarı istekli yarı isteksiz, pek istekli olmayarak (AP: 382).

*Gönül götürürdi kapuña varmaga zâhid
Varur gelür oldı hele gönüllü gönülsüz* (M.218/3)

Gönül(ünü) almak (G.236/1, G.486/2, M.191/1): Birini sevindirmek; kırılan bir kimseyi güzel sözle, uygun davranışla, bir armağanla hoşnut etmek (ÖAA: II/802; EKE: II/198; İP: II/399; AP: 380; MES: I/505; MAT: 119-120).

Görecek gözü olmamak: Görmek istememek, nefret etmek; dikkati belirli bir noktaya bağlamak ve onun dışındaki şeyleri görmemek (EKE: II/205; AP: 382; MES: I/509).

*Revzeninden görelî yâr nazar-bâzlıgın
Göricek gözleri yok çeşm-i güher-bârı gönül* (G.307/4)

Görünmez kaza (M.282/1): Hiç umulmadık, beklenmedik zamanda ve biçimde başa gelen kaza (EKE: II/205; AP: 384; MES: I/510).

Göz/nazar değmek (G.433/4, G.467/1, G.564/5, M.421/2): Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan, kıskanç ya da hayran bakışlar dolayısıyla fena bir duruma düşmek, nazara gelmek (ÖAA: II/807; EKE: II/207; İP: II/405; AP: 388; MES: I/514; MAT: 123). Ayrıca bk. Göze gelmek.

Göz boncuğu (G.266/5, G.433/4, G.504/4, M.421/2): Göz değmesin diye takılan, göz biçiminde ve mavi renkli boncuk; nazar boncuğu (EKE: II/207; AP: 388; MES: I/514).

Göz boyamak (M.212): Kötü bir şeyi iyi gibi göstererek aldatmak, kandırmak, avutmak (ÖAA: II/807; EKE: II/207; İP: II/405; AP: 388; MES: I/514; MAT: 122).

Göz dikmek (G.219/1): Bir şeyi her halde ele geçirmek istemek; ona sürekli olarak bakıp durmak (ÖAA: II/808; EKE: II/207-208; İP: II/406; AP: 401; MES: I/514; MAT: 124).

Göz etmek/eylemek (G.41/2, G.304/1, M.14/1, M.421/1): Göz işaretleriyle isteklerini anlatmak, gözle işaret vermek (ÖAA: II/809; EKE: II/208; AP: 390; MES: I/515; MAT: 124).

Göz göre (G.295/1): Herkesin gözü önünde, açıkça (ÖAA: II/810; EKE: II/208; İP: II/407; AP: 390; MES: I/515).

Göz kırmak (G.49/1): Göz kapağını kapatıp açmak; göz açıp kapaarak işaret vermek (ÖAA: II/810-811; EKE: II/209; İP: II/408; AP: 391; MES: I/516).

Göz kulak olmak (G.439/3): Korunması gereken kimseyi ya da şeyi görüp gözetmek; kollamak, bakmak; görme ve işitme yoluyla öğrenmeye, bilgi edinmeye çalışmak (ÖAA: II/811; EKE: II/210; İP: II/409; AP: 391; MES: I/516; MAT: 125).

Göz nuru dökmek: İnce, değerli bir ürün meydana getirmek için gözleri çok yoran bir dikkat ve titizlikle uzun süre çalışmak ve iş üretmek (ÖAA: II/813; EKE: II/210; İP: II/412; AP: 395; MES: I/517).

*Şol kadar dökdüm ruhu nakşında göz nûrın gice
Yir yüzi ağarmış idi geldi ol hurşîd-veş* (M.238/2)

Gözden çıkarmak (G.162/3): Bir malının gitmesine razı olmak, yokluğuna katlanmak, elden çıkarmaya hazırlanmak (ÖAA: II/808; EKE: II/21; İP: II/405; AP: 388; MES: I/518).

Gözden (nazardan) düşmek (M.478/3): Eski itibarı kalmamak, sevgi ve ilgiyi yitirmek (ÖAA: II/808; EKE: II/213; İP: II/406; AP: 388; MES: I/518).

Gözden savmak (G.335/2): Gönülden çıkarmak, artık sevmez ve anmaz olmak; görmek istememek (MAT: 132).

*Harîm-i çeşmüñe koyma gelürse anı gözden sav
Saña gaflet virür 'ömrüñ ugurlar kalma hâb ile* (G.475/4)

Göze/nazara gelmek (G.32/4): Nazar değmek, kötülüğe uğramak (ÖAA: II/807; EKE: II/214; İP: II/405; AP: 390; MES: I/520). Ayrıca bk. Göz değmek.

Gözle yemek (G.377/3): Birine, bir şeye aşırı istekle ve dik dik bakmak, gözlerini ondan alamamak; göz değdirmek (ÖAA: II/813; EKE: II/214; İP: II/420; AP: 395; MES: I/520; MAT: 126).

*Yaralar gözle yidiler bu ten-i mecrûhumu
Sînesine çekdi diyü hançerin cânânenüñ* (M.262/2)

Gözleri açık kalmak: Gerçekleşmesini çok istediği bir arzusuna ulaşmadan ölmek (ÖAA: II/814; EKE: II/216; İP: II/413; AP: 395; MES: I/526).

*Hasret ile ölse 'âşik kalsa açık gözleri
Dirile tuş olsa çeşmi ger leb-i cânânuma* (G.445/4)

Gözü açık gitmek: bk. Gözleri açık kalmak.

Gözünüz aydın (G.416/6): Kavuştuğun sevinçli gün ya da sevindirici olay kutlu olsun, tebrik ederim (ÖAA: II/818; EKE: II/217; İP: II/416; MES: I/532).

Gözü görmemek (G.406/2, G.526/2): Çok beğendiği veya istediği bir şeyden başkası ile ilgilenmemek; öfke ve kırgınlıktan dolayı en kötü şeyleri yapabilecek duruma gelmek (ÖAA: II/816; EKE: II/217, 223; İP: II/415; AP: 397; MES: I/528).

Gözü kanlı (G.421/6): Çok öfkeli, gözünü kan bürümüş; katil (EKE: II/218; MES: I/529).

*Hûn-ı sirişk ü nâl-i dil ile benüm bu gün
Yalıñ yaraklu bir gözi kanlu dil-âveri* (G.515/4)

Gözü önünde (G.360/5): Gözleriyle görmek, bizzat şahit olmak.

Gözünde olmamak: bk. Gözüne ('aynına) gelmemek.

Gözüne gelmek: Bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak, hatırlamak; görür gibi olmak (EKE: II/223; AP: 403; MES: I/538).

*'Aks-i la'li gözde iken na'ra-i mestânemi
Gûş idüüp dimiş gözine geldi Emrînüñ serâb* (G.43/5)

Gözüne ('aynına) gelmemek (G.209/2, G.338/4): Söz konusu şeye sahip olma tutkusu içinde bulunmamak; önem vermemek; hiç-bir şeye değer verecek durumda olmamak (ÖAA: II/819; EKE: II/223; İP: II/416; AP: 399; MES: I/532).

Dâğ-ı gamdur cânuma bâğ-ı cinânuñ gülleri

Âb-ı Kevser 'aynuma gelmez leb-i dil-dârsuz (G.209/3)

Göz(ün)e girmek (G.278/2, M.264/2): Hareketleriyle ve yetenekleriyle herkesin ilgisini çekmek; sevgi, önem ve güven kazanmak; kendini aşırı derecede beğendirmek (ÖAA: II/809, 819; EKE: II/214; İP: II/407, 417; AP: 390, 400; MES: I/520, 533-534).

Gözünü açmak (G.8/6, G.531/2, G.566/1): Uyanık ve dikkatli olmak; bir kimseyi uyarak gerçekleri görmesine yardımcı olmak (EKE: II/224-225; MES: I/534; MAT: 130).

Gözünü kan boyamak/bürümek (G.198/5): Gözleri kan çanağına dönmek; birini öldürecek kadar öfkelenmek (ÖAA: II/821; EKE: II/226; İP: II/418; AP: 402; MES: I/536; MAT: 130).

Gözünün önüne gelmek: bk. Gözüne gelmek.

Gözyaşı dökmek (G.119/5, G.284/2, G.376/1, G.465/3): Ağlamak (ÖAA: II/824; İP: II/420; AP: 405; MES: I/538; MAT: 132).

Gözyaşını silmek (G.99/1, G.201/2, G.333/6, G.349/4, M.112): Acı-mak, yardımda bulunmak (EKE: II/227).

Gün görmek (G.334/3): Bolluk, esenlik, rahat ve huzur içinde yaşamak (ÖAA: II/828; EKE: II/229; İP: II/426; AP: 411; MES: I/544; MAT: 135).

Gün görmemek (M.60/3): Dert ve sıkıntı içinde yaşamak; rahat ve mutluluk yüzü görmemek (ÖAA: II/828; EKE: II/229; İP: II/426; AP: 411).

Gün göstermemek (G.537/3, M.119): Rahat yüzü göstermemek, dert ve sıkıntı içinde yaşatmak (EKE: II/229; MES: I/544).

Günah işlemek (G.251/3): Günah sayılan davranışlarda bulunmak, günaha girmek (ÖAA: II/827; EKE: II/230; İP: II/428; AP: 409; MES: I/545).

Günahı (yazugu) boynuna (G.269/3): Sorumluluk bende değil! Ben karışmam; bu bir suç ise sorumlusu odur (ÖAA: II/826; EKE: II/230; İP: II/428; AP: 409; MES: I/546).

Haber almak (G.298/4, M.79/1): Bilgi edinmek, (bir durum) bilgi olarak kendisine bildirilmiş olmak, kendisine haber ulaşmak (ÖAA: II/833; İP: II/434; AP: 416; MES: I/554; MAT: 137).

Haber göndermek (G.193/4, M.196): Bilgi ulaştırmak, herhangi bir araçla bilgi sunmak veya iletmek (İP: II/434; MES: I/554).

Haber vermek (G.76/2, G.295/4, G.309/3, G.467/3, M.334/1, M.395/1, M.441, M.453/2): Bir durumu bildirmek, duyurmak; bir olayın, bir durumun belirtisi olmak (ÖAA: II/833; İP: II/434; AP: 417; MES: I/555; MAT: 137).

Hâk ile yeksan eylemek: (Yapı şehir vb.) Temelinden yıkıp harap etmek veya olmak; yerle bir etmek (ÖAA: II/1117; EKE: II/234; İP: II/437; AP: 420; MES: I/559; MAT: 139). Ayrıca bk. Hâke yeksan eylemek.

*Her durahtı çemeniûñ mâlik-i dînâr-durur
Zeri ger hâk ile eylerse 'aceb mi yeksân* (K.1/13)

Hâke yeksan eylemek: (Yapı şehir vb.) Temelinden yıkıp harap etmek veya olmak; yerle bir etmek (ÖAA: II/1117; EKE: II/234; İP: II/437; AP: 420; MES: I/559; MAT: 139). Ayrıca bk. Hâk ile yeksan eylemek.

*Ben gubârı hâke yeksân eylemişdür dest-i gam
Bâd-ı âhum lutf idüp geldi götürdi hâkden* (G.376/4)

Haram olmak (M.350): Bir şeyden gerektiği gibi yararlanamamak, bir şey eline geçmez olmak; uygun düşmemek (ÖAA: II/842; İP: II/446; AP: 427; MES: I/571; MAT: 140).

Hararet vermek (G.536/3): Vücut ısısını yükseltmek; susatmak (ÖAA: II/842; EKE: II/238; İP: II/446; AP: 428; MAT: 141).

Harca sürmek (M.99): Telef etmek, harcamak, öldürmek (MAT: 140).

*Gördi gam basmış ten-i pür-dâgumu gerd-i fenâ
Harca sürmek istedi gencîne-i medfûn sanup* (G.51/2)

Harf atmak: Söz söylemek, söz atmak, laf atmak; uzaktan dokunacak söz söyleyip işittirmek (ÖAA: II/843; EKE: II/238; İP: II/447; MES: I/572; MAT: 140).

*Togrisına yañıldum okına elif didiüm
Harf atdı Emriyâ baña ol kaşları kemân (G.354/5)*

Hayal olmak (G.303/2): Gerçekleştirilememek, gerçekleşmesi sağlanamamak; geçmişte kalmak, hatıra olmak (İP: II/455; AP: 437; MES: I/585).

Hayran kalmak (G.14/3, M.422): Güzel durumu ya da davranışları karşısında beğeni duymak, takdir etmek (EKE: II/242; MES: I/590).

Hayrete batmak (G.13/2): Çok şaşırarak, şaşırıp kalmak (İP: II/458; AP: 440; MES: I/590).

Hayrete düşmek: bk. Hayrete varmak, Hayrete batmak.

Hayrete varmak (G.354/3, G.359/4, G.382/3, G.422/3): Çok şaşırarak, şaşırıp kalmak (İP: II/458; AP: 440; MES: I/590).

*Görüüp mâh-ı nev-i ebrûñi ahşam hayrete varmış
Dehân-ı çarhda ey meh hilâl engüşt-i hayretdür (G.158/3)*

Hiçe gitmek: Yok yerine sayılmak, yok gibi olmak.

*Öliceğ hîçe gider geçsün dir iseñ mihnete
Emriyâ cânı leb-i cânânuma vir dirile (G.446/5)*

Hisse almak (G.530/5): Pay çıkarmak, yararlı bir ders almak (İP: II/470).

Hoş geldin (G.442/4): Bir yere yeni geleni karşılarken söylenen nezaket, esenleme sözü (ÖAA: II/860; İP: II/472; MES: I/610).

Hoş görmek (G.288/5): Toleranslı davranmak, kusuru sorun yapmamak, anlayışla karşılamak (ÖAA: II/860; EKE: II/247; İP: II/472; AP: 454; MES: I/610-611; MAT: 146).

Hoş tutmak (G.15/7): Birinin gönlüne göre davranmak, incinmemesine dikkat etmek (ÖAA: II/861; EKE: II/247; İP: II/472; AP: 454; MES: I/611; MAT: 146).

İrkını kesmek: Soyunu kurutmak.

*Kaddüñe öykündügin işitdi şimşâduñ meger
Kesmege 'irkını anuñ erre dâyim diş biler (G.99/3)*

İçi dışına uymamak: İçi başka, dışı başka olmak; görüldüğü gibi olmamak (EKE: II/251).

*Zerd-rûyını görüp sanma derûnu hâlîdür
Uymaz ey gonca gül-i ra'nânuñ içi taşına (M.383/2)*

İçine (ciğerine, yüreğine) işlemek: bk. Can(ın)a geçmek.

İçinin yağı dökülmek/erimek (G.535/2): Korkulacak bir durum meydana gelecek diye kaygı çekmek, derinde üzülme (ÖAA: II/871; EKE: II/253; İP: II/937; AP: 466; MES: I/634).

İğne yutmuş ite dönmek (M.20): Bitkin duruma düşmek, aşırı derecede zayıflamak (ÖAA: II/874; EKE: II/254; İP: II/489; AP: 469; MES: I/638; MAT: 149).

*Fikr-i müjgânun düşelden kalbine
İğne yutmuş kelbe dönmişdür rakîb (G.48/3)*

İkide bir (M.131/4): Sıkça, sık olarak (ÖAA: II/875; EKE: II/257; İP: II/492; AP: 470; MAT: 150).

İki büküm (olmak): bk. İki bükülmek.

İki bükülmek (G.22/4, G.434/2): Yaşlılık, hastalık, saygı gösterme gibi nedenlerle beli beli bükülmek; iki kat olmak (ÖAA: II/875; EKE: II/255; İP: II/491; AP: 470; MES: I/640).

*Çarh-ı ser-keş dest-i âhumdan zebûn olmuş-durur
Kâmeti iki bükilmiş bağı hûn olmuş-durur (G.118/1)*

İkrar eylemek (G.502/4): Açık açık söylemek, dile getirmek (İP: II/494).

İliğini/kanını kurutmak (M.279/1): İnsanı canından bezdirecek ölçüde sıkıntı ve eziyet vermek (ÖAA: II/905; EKE: II/257; İP: II/496; AP: 474; MES: I/648; MAT: 151).

İmana gelmek (G.302/4): İslâm dinini kabul etmek; en sonunda gerçeği dile getirmek; baştan karşı çıktığı bir şeyi sonradan be-

nimsemek (ÖAA: II/879; EKE: II/258; İP: II/497; AP: 476; MES: I/651; MAT: 151).

İnsafa gelmek (G.201/3, G.263/4): Olumlu ve ılımlı yaklaşmak; öfkesi yatışmak, acımasız tutumunu bırakmak (EKE: II/260; İP: II/501; MES: I/656).

İş asmak: Üstün olmak, üstün görünmek (MAT: 153).

*Emrî rakîbi as resen-i dâd-ı âh ile
Maksûd bir iş asmak ise rûzgârda (G.501/5)*

İşini bitirmek (G.165/5): Yapılması kendisinden beklenen işi sona erdirmek; birini artık iş yapamayacak güçsüzlüğe uğratmak; öldürmek, hayatına son vermek (ÖAA: II/887; EKE: II/265; İP: II/509; AP: 488; MAT: 154).

İt canlı: Bütün sıkıntılara ve acılara katlanabilen (ÖAA: II/891; EKE: II/266; İP: II/513; AP: 493; MES: I/679).

*Rakîbüñ itine cânım diseñ incinmezüz zîrâ
Biz ey âhû ezelden bilürüz it cânıdur agyâr (G.150/3)*

İyilik görmek/görmemek (G.304/5, G.406/7): Maddî ve manevî anlamda yardım almak; almamak (İP: II/516; MES: I/684).

Kalbini (kalp şişesini) kırmak (G.558/3): Söylediği bir sözle ya da davranışlarıyla bir kimseyi incitmek, gücendirmek, üzmemek (ÖAA: II/900; EKE: II/272; İP: II/533; AP: 510; MES: II/710; MAT: 157-158).

Kalem çekmek (G.463/5): Bir yazının, bir kaydın gereksiz ya da geçersiz olduğunu belirtmek üzere üstünü çizmek; kalemlerle yazmak (EKE: 273; İP: II/531; AP: 511; MES: II/712).

*Ben ol sultân-ı 'ışkam dâd-ı âhumdan 'alem çekdüm
Melâmet defteri erkâmına evvel kalem çekdüm (G.346/1)*

Kalem parmaklı: Parmakları güzel, düzgün, buruşuksuz ve uzunca (kimse) (EKE: II/273; AP: 512; MES: II/712).

*Bir kalem barmaklu âfetdür kamyş okuñ seniñ
Öldüri yazdı beni bir niçe kez ey kaşı yâ (G.10/3)*

Kalem yürütmek/oyнатmak (G.408/5): Yazı yazmak; bir yazıyı düzeltmek; yazılmış bir yazı üstünde değişiklik yapmak (ÖAA: II/901; EKE: II/273; İP: II/531; AP: 512; MES: II/712).

*Yazılmışda bozılmış çünkü yokdur neyki ey Emrî
Kalem yürütdüğü başumda tîri ol kaşı yânuñ* (G.277/5)

Kan tutmak (K.2/8, G.557/3): Kan görünce bayılmak; adam öldüren kimse, şok geçirmek, dizinin bağı çözülüp cinayet yerinden kaçamamak; ansızın ölmek (ÖAA: II/907; EKE: II/279; İP: II/539; AP: 519; MES: II/720; MAT: 161).

Kan ağlamak (Tah.1/IV, G.114/4, G.127/2, G.203/1, G.247/5, G.259/1, G.298/3, G.303/5, G.322/2, G.323/1, G.336/3, G.345/3, G.352/4, G.383/1, G.393/4, G.408/1, G.471/3, G.523/1, G.567/3, M.1/2, M.236/2): Derin acı ve üzüntü duymak, içi yanmak, çok yakınmak (ÖAA: II/903; EKE: II/274-275; İP: II/535; AP: 515; MES: II/717; MAT: 158).

Kan bahası: Birini yaralayan ya da öldüren alınıp yaralanan ya da ölenin ailesine verilen para, diyet, kan ödeği (EKE: II/276; MAT: 158).

*Şol bâde kim şebîh-i leb-i cân-fezâsı var
Bir katresi hezâr Cemüñ kan bahâsı var* (M.69)

Kan bahasını almak: Kan diyetini, kan borcunu almak (EKE: II/276).

*La'lüñe öykünmegin emdi meyi bir bâde-nûş
Kan bahâsın aldı ammâ hürmet itdi mey-fürûş* (M.227/1)

Kan dökmek (G.110/5, G.241/5, G.360/3-4, G.403/3, G.417/2, G.418/4, G.496/1, M.118, M.154, M.336/2): Yaralamak ya da ölüme yol açmak, cana kıymak; yaralanmak ya da ölmek (ÖAA: II/904; EKE: II/276; İP: II/536; AP: 516; MES: II/718-719; MAT: 159).

Kan kusmak (G.58/3): Derinden ve ruhen çok acı, sıkıntı ve eziyet çekmek (ÖAA: II/906; EKE: II/278; İP: II/538; AP: 518; MES: II/719; MAT: 160).

Kan ter içinde kalmak/Kan tere batmak: bk. Kan terlemek.

Kan terlemek (G.392/5, M.248/2): Çok terlemek; sıırlıklam ter içinde kalmak (ÖAA: II/907; EKE: II/279; İP: II/539; AP: 519; MES: II/720).

*Jâle degül ey Emrî görüp rûy-ı nigârı
Kan terledi utandı kızardı gül-i ahmer* (G.176/5)

Kan yalaşmak: Eski bir geleneğe göre kardeş olmak için iki kimse birbirinin birer damla kanını yalamak (EKE: II/280; MAT: 161).

*Kan yalaşup lebüñ ile sâgar
Oldılar ey sanem birâderler* (M.192/1)

Kan yutmak (G.389/5, G.538/2, M.118): Acıya ve eziyete dayanmak, tahammül etmek; bir sebeple çok acı ve eziyet çekmek (EKE: II/280-281; MES: II/721).

Kana boyamak/bulanmak (G.3/4, G.22/2, G.145/5, G.162/5, G.349/4, G.471/5, M.150): Kan içinde bırakmak, kanla doldurmak (EKE: II/281, 312; İP: II/535; AP: 515; MES: II/721). Ayrıca bk. Kana yumak.

Kana yumak (G.122/5, G.264/1, G.269/8, G.295/2, G.337/3, G.376/2, G.462/1, G.512/1, G.567/3): Kan içinde bırakmak.

*Emrî gonca lebine öyküñdi
Ağzını kana yudı bâd anuñ* (G.287/5)

Kanı kurumak: Bıkmak, usanmak; bitkin, cansız duruma gelmek (EKE: II/284; MES: II/723).

*La'lüñ öykündüğünü leblerüñe işidicek
Gevedesinde kurıdı kanı 'akîk-i Yemenüñ* (G.271/3)

Kan(ın)a girmek (G.86/2, G.446/1, G.482/5): Birinin öldürülmesine sebep olmak veya öldürtmek; bir şeyi ziyan etmek; kandırmak (ÖAA: II/905; EKE: II/281-282; İP: II/537; AP: 517; MES: II/724; MAT: 164).

Kanına hat getirmek: Ölüm fermanını getirmek (MAT: 159).

*Kâmetiûñ bâlâdur ey servüm miyânuñdur vasat
Safha-i güldür 'izâruñ leblerüñ müşgîn nukat
Levh-i dilden yuyamaz hattüñ eger olursa şat
La'lüñ üzre yazdı Keşer sûresin gûyâ galat
Kim kazıtdı ey cemâli mushafum safhañda hat
Kanına 'âşıklarüñ la'lüñ getürdi çünki hat
Bir gün ola Emrî için diyeler ey sebz-hat
Bir hatı sebzüñ gamundan dil-figâr olmuş-durur (Müs.1/V)*

Kanına kanıkmak/susamak: Ölümüne yol açacak denli tehlikeli şeyler yapmak, belasını aramak; öldürmeyi isteyecek kadar birine düşman olmak (ÖAA: II/905; EKE: II/286; İP: II/537; AP: 517; MES: II/724; MAT: 164).

*Mey kanıkmış gussanuñ kanına bir hûnî diyü
Gam hisârı kal'a bir töp-i hevâyîdür habâb (G.37/4)*

Kanına kast etmek (G.445/3): Kanını dökmek istemek (EKE: II/286).

Kanını helal etmek: Canını vermeye, kanını onun için dökmeye hazır olmak (EKE: II/287).

*Ne kanlu demdür ol dem kim çeküp şemşîr-i müjgânuñ
Harâmî gözlerüñ diye hemân kanuñ helâl eyle (G.477/4)*

Kan(ını) içmek (G.41/2, G.80/2, G.320/1, G.354/4, G.482/3, G.499/4, G.557/3): Birini öldürmek; kan dökmekten çekinmemek, bunu hırsla yapmak (EKE: II/277-278; MES: II/719, 724).

Kanını yerde komamak: Öcünü almak (MES: II/724).

*Kaldurur kanumla âlûde görüp dâmânunu
Bilürüz hak yirde komaz ehl-i 'ışkuñ kanını (M.479/1)*

Kanlı (G.435/4, M.154, M.192/2): Kan dökücü, katil; kan davalısı.

Kanlı bıçaklı olmak: Aralarında büyük bir kan davası olmak, birbirini öldürecek kadar düşman olmak (ÖAA: II/906; EKE: II/288-289; İP: II/540; AP: 518; MES: II/724; MAT: 164).

*Hayâlin gamzesin tenhâ görürsin diyü ey Emrî
Müjem kanlu bıçaklı oldı çeşm-i hûn-feşân ile (G.476/5)*

Kapısı açık (olmak) (G.275/4): Herkesle barışık olmak; her isteyen evine konuk gelmek (ÖAA: II/908; EKE: II/290; İP: II/543; AP: 522; MES: II/729).

Kara baht (baht-ı siyâh) (G.159/5, G.558/2): Kötü talih (EKE: II/291-292; MES: II/731).

Kara bahtlı (G.327/3): Şanssız, kısmetsiz (MES: II/731).

Kara çul giymek: Bir felaket dolayısıyla siyah örtü bağlanmak, siyah elbise giymek; yas tutmak; bir durumdan dolayı pek çok üzölmek (ÖAA: II/910; EKE: II/292; İP: II/545; AP: 525; MES: II/734; MAT: 167). Ayrıca bk. Kara(lar) giymek.

*Hattı geldi gitdi ey dil hüsn-i bi-hemtâ-yı döst
Kara çul geydi anuñçün 'ârız-ı zîbâ-yı döst (M.34)*

Kara gönüllü: Acımasız, acı duymayan, acıya duyarsız (EKE: II/292).

*Hey ne kara gönüllü o zülfün dil-i 'uşşâk
Bir târna asılsa kılı kımramaz aslâ (G.27/2)*

Kara sürmek: Karalamak; suçlamak, suçlu ilan etmek (EKE: II/293; MES: II/733).

*Mâhuñ yüzine kara sürüp gezdürür felek
Öykündi var ise yine yâruñ yanagına (G.426/3)*

Kara yağız (G.103/3, G.361/2): Karaya yakın, esmer (MES: II/733).

Kara yazılı (G.398/4, M.310/2): Bedbaht, talihsiz, bahtı kara (EKE: II/293; MAT: 167).

Kara yüzlü (G.524/1): Utanç verici işler yapan, lekeli (EKE: II/293; AP: 526; MES: II/734).

*Ruh-ı dil-dârı kabz itmiş bir iki kara yüzlüler
Kiminüñ adı kâküldür kiminüñ hatt u hâl olmuş (G.231/3)*

Kara(lar) giymek (G.383/5): Bir felaket dolayısıyla siyah örtü bağlanmak, siyah elbise giymek; yas tutmak; bir durumdan dolayı pek çok üzölmek (ÖAA: II/910; EKE: II/292, 294; İP: II/545; AP: 525; MES: II/734; MAT: 167). Ayrıca bk. Kara çul giymek.

Karşı durmak (G.237/2, G.419/3, G.565/2): Güçlüye boyun eğmemek, direnmek (ÖAA: II/913; EKE: II/295; İP: II/550; AP: 529; MES: II/741; MAT: 168).

Karşı gelmek (G.217/2, M.373, M.389/1): Boyun eğmeyip başkaldırmak, kafa tutmak; dışarıdan gelen kimseyi karşılamaya gitmek, istikbal etmek (ÖAA: II/914; EKE: II/295; İP: II/550; AP: 529; MES: II/741; MAT: 168).

Karşı koymak (G.457/5, G.546/3): Sert bir davranışla ya da güç kullanarak engel olmaya çalışmak, diklenmek, boyun eğmemek (ÖAA: II/914; EKE: II/295; İP: II/550; AP: 529; MES: II/742).

Kaş çatmak (G.454/1): Kızgınlığını, öfkesini kaşlarını birbirine yaklaştırarak belli etmek; sinirlenmek (EKE: II/296; İP: II/551; AP: 530; MES: II/743-744).

Kazaya uğramak (M.164/1): Umulmadık olumsuz bir durumla karşılaşmak.

Kef geçmek: Hayrete düşmek, kendinden geçmek; mala, mülke aşırı derecede düşkün olmak (MAT: 170).

*Emrî gamzeñ tîri üzre cân virüben kef geçer
Ya'nî sen kaşı kemânuñ kuli kurbânu geçer* (G.195/5)

Kellesi/kafası kızmak (G.40/1): Öfkelenmek, kızmak (ÖAA: II/898; EKE: II/299; İP: II/525; AP: 504; MES: II/702).

Kendi gözündeki çöpü görmek: Kendi hatasını görmek, kendine bakmak.

*Nergis çü ta'n idemez aña olmasun melûl
Kendü gözindeki çöpi görsün efendi ol* (M.299)

Kendinden geçmek (G.561/3): Bilincini yitirmek, bayılmak; bir şey karşısında çöşkuya kapılmak, aşırı duygulanmak; uykuya dalmak; nefsinin öldürmek (ÖAA: II/921; EKE: II/301; İP: II/562; AP: 540; MES: II/760-761; MAT: 172).

Kendine yon(t)mak: Eline geçen fırsattan yararlanarak hep kendi çıkarı için çalışmak ve kazanç sağlamak (ÖAA: II/971; EKE: II/301; İP: II/563; AP: 541; MES: II/762; MAT: 173).

*Kendüye yonduğičün ol kodılar taşında
Kasr-ı 'ışkuñ içine koymadılar kâhkeni (M.490/2)*

Kendini bilmemek: Akli başında olmamak; bilinci yerinde olmamak; sarhoş olmak (EKE: II/302).

*Ahter-i burc-ı vefâyam ben didükde Emriyâ
Mest idi bilmezdi kendiün ol cemâli âfitâb (G.40/5)*

Kendini bilmez (G.77/5): Akli başında olmayan; nerede, nasıl davranacağını, ne söyleyeceğini bilmeyen; sarhoş.

Kendini yüksekte tutmak (M.255): Kendini büyük görmek, büyüklenmek (EKE: II/304).

Kıl yarmak: Çok titizlik göstermek, titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek (ÖAA: II/928; EKE: II/306; İP: II/571; AP: 549; MES: II/776; MAT: 176). Ayrıca bk. Kılı bin yarmak.

*Zülfden yüziüne gelmiş ser-i mûdur dehenüñ
Kıl yarar sözde anuñçün leb-i şekker-şikenüñ (G.271/1)*

Kılı bin/kırk yarmak: Çok titizlik göstermek, titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek (ÖAA: II/928; EKE: II/307; İP: II/571; AP: 549; MES: II/776; MAT: 176). Ayrıca bk. Kıl yarmak.

*Bir kılı biñ yardı tab'-ı mû-şikâfum Emriyâ
Bagladı ol mû-miyân vasfında bir ince hayâl (G.302/5)*

Kılı kıramamak: Bir olay karşısında ilgisiz kalmak, aldırış etmemek (ÖAA: II/928; EKE: II/307; İP: II/571; AP: 549; MES: II/776).

*Hey ne kara gönüllü o zülfüñ dil-i 'uşşâk
Bir târına asılsa kılı kıramamaz aslâ (G.27/2)*

Kılı kırkırdatmamak: bk. Kılı kıramamak.

Kılıç bıçak olmak: Birbiriyle kılıç çekerek kavga etmek, savaşmak (EKE: II/308).

*Gamzeler birle o kâtil pür yarağ olmuş yine
Ehl-i 'ışk ile meded kılıç bıçağ olmuş yine (G.439/1)*

Kılıç (şemşîr, tîg) çekmek (Muh.1/II, G.6/2, G.74/4, G.430/4, G.441/1, G.477/4, M.225): Saldırıya geçmek ya da selam durmak amacıyla kılıcı kınından çıkarmak (EKE: II/308; İP: II/572; AP: 549; MES: II/776).

Kılıç tartmak: Birisini öldürmek için kılıca sarılmak; kılıcını hazırlamak; kılıcını bir şeye, birine karşı hazır etmek.

*Fitnenüñ atılmış okı gamze-i meftûnidur
Câna tartılmış kılıcı ebrû-yı mevzûnidur* (M.85/1)

Kılıçtan geçmek/geçirmek (G.327/4, G.542/3): Çok sayıda insanı kılıç kullanarak öldürmek (ÖAA: II/927; EKE: II/308; İP: II/572; AP: 549; MES: II/776; MAT: 176).

Kıpkızıl divane: Kaçkın, zırdeli (ÖAA: II/933; EKE: II/308-309; İP: II/580; AP: 556; MES: II/788; MAT: 177).

*Gonca la'l-i yârun olmuş kıpkızıl dîvânesi
Âb-ı şebnem sanma kim akar dehânından lü'âb* (G.36/4)

Kıyamet kopmak (G.61/2): Kıyamet günü gelmek; bir yerde çok gürültü ve patırtı olmak (EKE: II/310-311; İP: II/578; AP: 555; MES: II/786).

Kıyamete kalmak: Bir işin veya sorunun çözümü Allah'a kalmak; çözüm imkânı bulunmamak (EKE: II/311; İP: II/578; AP: 554; MES: II/786).

*İrdi ecel el irmedi sen sero-kâmete
'Ömrüm n' idem ki kaldı bu hasret kıyâmete* (G.509/1)

Koynuna girmek (G.178/1, M.138): Biriyle gizlice yatmak (İP: II/590; AP: 564; MES: II/803).

Koynunda yılan beslemek (G.175/5): Bir yakınından, iyilik yaptığı birinden kötülük görmek (İP: II/590; AP: 564; MES: II/803).

Kök salmak (G.275/2): Sorunlar büyümek, yayılmak, köklenmek; bir yere iyice yerleşmek (ÖAA: II/938; EKE: II/315; İP: II/592; AP: 565; MES: II/804).

Köküne kibrit suyu dökmek/Kökünü kurutmak: bk. Kökünü güne göstermek/sermek.

Kökünü güne göstermek/sermek (G.134/3): Bir daha oluşamayacak, ortaya çıkamayacak bir biçimde yok etmek (ÖAA: II/938; EKE: II/315; İP: II/592; AP: 565; MES: II/805).

Serv öykünürse yâra leb-i cûy-bârda
Ey bâd anuñ kökin güne göster kenârda (G.501/1)

Kul etmek (G.554/1): Birini kendine mecbur bırakıp tâbi kılmak (EKE: II/317).

Kul olmak (G.14/1, G.345/5, G.463/1): Birine karşı büyük saygı ve sevgi beslemek; ona karşı her fedakârlığı yapmaya hazır olmak; bağlanmak (EKE: II/317; İP: II/597; AP: 574; MES: II/814).

Kulağa düşmek (ağızdan): Herkes tarafından duyulmak, sır ortaya çıkmak.

Dimiş dehânı vasfın gonca çemende verde
Sırr-ı nihânım ey dil femden kulaga düşmiş (G.237/4)

Kulağına çalmak (G.569/2): Kulağına gelmek, duymak.

Kulağına değmek/değmemek: Kulağına gelmek, duymak; kulağına gelmemek, duymamak (EKE: II/318; MES: II/815).

Figânım gökde meh deryâda mâhî gûşına irdi
'Aceb bilsem niçün ey gül senüñ kulagına degmez (G.212/4)

Kulağına (gûşuna) koymak (G.151/1, G.173/4, G.416/3, G.426/5): Sırası gelince hatırlaması için birine bir şey söylemek; iyice anlatmak, telkinde bulunmak (ÖAA: II/942; EKE: II/319; İP: II/598; AP: 572; MES: II/816; MAT: 183).

Gül 'andelibe karşı yüzün dürdi Emriyâ
Kim bildi jâleler ne koyupdur kulagına (G.513/6)

Kulağına parmak tıkmak (G.34/5): Kulağını kapatmak, duymak istememek, duymamak.

Kulağını çekmek (M.454/1): Ceza olarak kulağını tutup bükerek çekmek; uyarmak için hafif bir ceza vermek; bir daha yapmamasını sağlayacak yolda öğütleyip darılmak (ÖAA: II/943; EKE: II/319; İP: II/599; AP: 572; MES: II/817; MAT: 184).

Kulağını yemek: Sesiyle rahatsızlık vermek, sesiyle bıktırmak.

Dehânına alup gül-bergi bîhûde figân itmez

Yüzüñ hecrinde nâleyle kulagın yir gülüñ bülbül (M.288/2)

Kulağını açmak (G.299/3): Söylenene dikkat etmek, dikkatle dinlemek (ÖAA: II/943; EKE: II/319; İP: II/599; AP: 572; MES: II/817).

Kulak çekmek: Çok beğenmek (EKE: II/320).

Gûşvâruñ k'oldı dürr-i lutf ile âreste

Gördi çün lutf-ı bînâgûşuñ seniñ çekdi kulak (M.248/3)

Kulak urmak (M.353): Kulak tutmak, dinlemek (EKE: II/321).

Kulaktan âşık etmek (G.123/5): Anlattıklarıyla birine âşık olmasını sağlamak.

İdüp ta'rîf gül-i rûy-ı nigârı

Kulaktan 'âşık itmişdür hezârı (M.461/1)

Kulaktan âşık olmak (Müst.1/3): Yalnızca kendisine anlatılanlarla görmeden birine karşı sevgi beslemek (ÖAA: II/944; EKE: II/321; İP: II/600; AP: 573; MES: II/819; MAT: 184).

Görür hüsn ehlinüñ rûyın gönül gayrıya meyl itmez

Kulaktan 'âşık olmuşdur gülüñ bülbül hezârına (G.479/4)

Kulpu elinde kalmak: Talihsiz olmak; bahtı müsaade etmemek.

Her neye ursam elüm kulpu kalur destümde

Gördi bir şahs didi bezmde kaldurma sebû (G.419/4)

Kurban olmak (G.195/3, M.283/1): Uğruna ızdırıp, üzüntü, sıkıntı çekmek; ölmek; kendini feda etmek (EKE: II/322-323; İP: II/602; AP: 575; MES: II/821).

Kuru sevda: Karşılıksız aşk (EKE: II/324; MES: II/825).

Dîde sarf itdi yaşum nakdin kuru sevdâlara

Zülfi devrinde dil-i miskîn benim nem n'eyledi (G.551/4)

Kuyruğuna basmak (G.269/1): Birini inciterek onun saldırıda bulunmasına sebep olmak (ÖAA: II/948; EKE: II/326; İP: II/607; AP: 579; MES: II/829; MAT: 189).

Kül etmek/eylemek (G.250/2, G.298/2, M.218/4, M.277/1): Yakıp kavurmak; birinin varını yoğunu yok etmek; parasını pulunu yemek (EKE: II/327; İP: II/611; AP: 581; MES: II/832).

Kül olmak (G.139/4, G.571/7): Tamamen yanmak; varını yoğunu kaybetmek, elde bir şey kalmamak; bir acı dolayısıyla pek çok üzüntü çekmek (ÖAA: II/951; EKE: II/327; İP: II/611; AP: 582; MES: II/833; MAT: 190).

Kül ufak etmek/olmak: Çok küçük parçalara ayırmak/ayrılmak (AP: 582; MES: II/833).

*Eylemişdi âteş-i mihriñ yakup eczânu kül
Hurd idüp seng-i cefâlarla sen itdüñ kül ufak* (G.250/2)

Külahını havaya atmak: Mutluluktan havalara uçmak, çok sevinmek (ÖAA: II/950; EKE: II/328; AP: 581; MES: II/834; MAT: 190).

*Yüz sürdi meh ü mihr o şehüñ hâk-i derine
Her birisi atdı külehin çarh-ı berîne* (G.486/1)

Malum olmak (G.479/3, G.546/4, M.307/1): İçine doğmak; olacağı önceden kestirmek, sezme (ÖAA: II/870; İP: II/629; AP: 595; MES: II/856-857).

Mat etmek (G.68/2, G.68/7): Satranç oyununda yenmek; bir tartışma sonunda karşısındakini cevap veremez duruma düşürmek; bozmak; yenmek (ÖAA: II/962; EKE: II/333; İP: II/633; AP: 600; MES: II/862; MAT: 192).

Mata yakın olmak (G.371/5): Yenilmek üzere olmak.

Matem etmek (M.381/2): Çok acı çekmek, yas tutmak; çekilen acı ve üzüntüyü hareketleriyle belli etmek (ÖAA: II/1109; EKE: II/420; İP: II/902; AP: 799; MES: II/862; MAT: 192).

Matem tutmak (G.88/1): Çok acı çekmek, yas tutmak; çekilen acı ve üzüntüyü hareketleriyle belli etmek (ÖAA: II/1109; EKE: II/420; İP: II/902; AP: 799; MES: II/862; MAT: 192).

Mekân tutmak (G.455/5, G.559/3): Bir yere yerleşmek (AP: 602; MES: II/865-866).

Meydana/ortaya çıkmak (G.543/1): Belli olmak, belirlemek, anlaşıl-
mak; ortaya çıkmak; ortada kendini göstermek (ÖAA: II/966;
EKE: II/335; İP: II/682; AP: 605; MES: II/873; MAT: 193).

Mil çekmek (G.373/2): Birinin gözlerini kızgın şişle kör etmek (İP:
II/643; MES: II/877).

*Tîrûñi gördi ki zahmuñ gözle yir anuñ fitil
Dîdesine mîl çekdi ey kemân-eburû hemîn (G.377/3)*

Mim koymak: Unutulmaması için işaret koymak; önemli bularak
üstünde ısrarla durmak (ÖAA: II/968; EKE: II/336; İP: II/644;
AP: 607; MES: II/877).

*Ol leb üzre gaybdan bir mîm komuşlar fem degül
Ruhdan la'li mukaddem olduğın eyler beyân (G.363/3)*

Minnet etmek (G.73/1): Yaltaklanmak, boyun eğip yalvarmak
(EKE: II/336; İP: II/644).

Murat almak/almamak (G.73/2): İsteğine, arzusuna, dileğine ka-
vuşmak/ kavuşmamak (EKE: II/338; İP: II/648; AP: 609; MES:
II/882).

*Çihresi zerd içi pür-hûndur benüm gibi meger
Almanuşdur bâg-ı devrândan gül-i ra'nâ murâd (G.73/4)*

Müjde vermek (G.467/3): Bir kimseye sevindirici, mutlu bir haberi
ulaştırmak (İP: II/649; MES: II/884).

Nakış geçmek: Oyun etmek, kurnazlıkla birini aldatmak, hile yap-
mak (MAT: 196).

*Bir hayâl ignesidür gamze-i dil-dûz-ı nigâr
Gözi anuñla dil-i 'âşika çok nakş geçer (G.132/3)*

Nal kesmek (G.130/4, G.301/5, G.302/3, G.312/3, M.243): Göğsünü
nal şeklinde dağlamak (MAT: 198).

*Dâg yakmış 'işkuña gün na'l kesmiş mâh-ı nev
Tekye-i 'işkuñda mihr ü meh iki abdâldür (G.103/2)*

Nâra yakmak: Bir kimseye ve kendine zarar vermek, zararı dokun-
mak (EKE: II/340; İP: II/657; AP: 614; MES: II/891).

*Beni nâra yakup her katre eşküm dâne-i nâr it
Dir isem gevher-efşân la'lüñe yâkût-ı rümmânî (G.540/3)*

Nazar dokundurmak: Göz değdirmek.

*Hâl-i ruhsârı karardığı bu kim
Merdüim-i dîde tokındurdı nazar (M.144/2)*

Nazına katlanmak (G.202/5): İstenen her şeyi şartlar ne olursa olsun yapmak veya yerine getirmek (İP: II/659).

Ne çare (G.55/4, G.79/4, G.278/4): Elden bir şey gelmez, çaresi yok (ÖAA: II/973; İP: II/660; AP: 616; MES: II/894; MAT: 197).

Ne (kara) günlere kaldık (G.511/5): Eski düzenler, yöntemler değşti; şimdi çok kötü bir düzen ve yöntem var; niçin böyle durumlara düştük? (ÖAA: II/976; EKE: II/341; İP: II/661; AP: 618; MAT: 198;).

Ne yüzle (G.29/4, M.292/2): Hiç utanıp sıkılmadan (EKE: II/342; AP: 623; MES: II/901).

Necat bulmak (G.58/1, G.60/4): Kurtulmak, özgür kalmak (İP: II/664; MES: II/901).

Nefese uğramak: Büyüye maruz kalmak.

*Sâgar-ı meyde şişüp çatladı bir demde habâb
Lebüñ için nefese ugradı var ise şarâb (G.53/1)*

Nevbet/nöbet beklemek/tutmak: Bir yeri veya bir kimseyi korumak amacıyla gözetlemek, bulunduğu yerden belli bir süre için ayrılmamak; sıra ile beklemek (ÖAA: II/981; İP: II/670; MES: II/909).

*Şehr-i cânu seng-i mihnetle gam itmışdür hisâr
Nâlemüzle biz beden burcında nevbet beklerüz (G.210/2)*

Nihayet bulmak (M.164/4): Sona ermek, sonuçlanmak; tükenmek, bitmek (İP: II/667; MES: II/906).

Nur inmek (G.111/2): Kutsal bir yere gökten İlâhî bir ışık yağmak (EKE: II/344; İP: II/671; MES: II/910).

Ocağına su koymak (G.260/4, G.513/4): Ocağını söndürmek, evini barkını yıkmak, çoluk çocuğunu yok etmek (EKE: II/346; MES: II/915; MAT: 200).

Âteş-i hecr-i ruhuñla beni yandırma iñen
Hazer it ocağıña dâde-i 'âşık su koyar (G.135/3)

Olur olmaz (G.570/5): Sıradan; kim olduğu, niteliği belirsiz; önemsiz, yersiz; iyi mi kötü mü olduğuna bakılmaksızın seçilen şey (ÖAA: II/986; EKE: II/348-349; İP: II/677; AP: 631; MES: II/919; MAT: 202).

Ortaya almak (G.69/1-5): Her tarafını çevirmek, kuşatmak (İP: II/681).

Oyun gözetmek: Birini oyuna getirmek için fırsat kollamak.

Başuñı top gibi çalmaya oyun gözedür
Gâfil olma ki hilâl almış ele çevgânu (G.531/3)

Oyun oynamak (G.409/3): Birini aldatmak, tuzağa düşürmek (ÖAA: II/991; EKE: II/350; İP: II/685; AP: 638; MES: II/929; MAT: 203).

Ölüsü yasına (şivenine) değmemek: Değer vermemek; ölümü için üzülmemek.

Gül-i pejmürde için itmedi bülbül mâtem
Bildi anuñ ölüsü degmez imiş şivenine (M.381/2)

Ömrü oldukça (G.328/5, M.288/1): Yaşadıkça, yaşadığı sürece (İP: II/693; MES: II/938).

Ön vermemek (G.458/5): Yol vermemek; önünü, yolunu kesmek.

Önayak olmak (G.31/3): Topluca yapılan ya da yapılacak olan bir işin başlatıcısı ve yol göstericisi durumunda olmak; bir işe ilkin başlayıp herkesi arkasından sürüklemek (ÖAA: II/996; EKE: II/353; İP: II/696; AP: 643; MES: II/939; MAT: 206).

Önüne düşmek (G.332/6): Birinin önünden gitmek; yol göstermek, rehberlik etmek (ÖAA: II/996; EKE: II/353; İP: II/695; AP: 644; MAT: 206).

Öpüp başına komak (G.4/5): Bir nimeti veya kutsal sayılan bir varlığı saygıyla el üstünde tutmak; bir şeyi memnurlukla karşılamak, saygıyla karşılamak, lütuf saymak (ÖAA: II/998; EKE: II/353-354; İP: II/697; AP: 645; MES: II/941; MAT: 207).

Pahası bir pul (G.281/1): Hiçbir değeri bulunmamak, çok değersiz olmak.

*Egerçi şem' yalıñ yüzlü bir güzel kuldur
Saña mı beñzer ol anuñ bahâsı bir puldur* (M.203)

Pahasına akçe saymak (M.403): Para ödemek; satın almak.

*Gülşende her gülüñ yapışursın yakasına
Ey jâle yohsa akça mı sayduñ bahâsına* (G.428/1)

Pamuk (penbe) atmak (G.539/5): Yay ve tokmakla pamuğu ditmek (İP: II/704; MES: II/950).

Parmağı ağzında kalmak: bk. Ağzına parmak sokmak.

Parmağına değmemek (birinin) (G.211/1, G.211/5, G.212/1): Değerli olmamak; birinden çok değersiz olmak.

Parmak dişlemek (M.284/1): Pek çok şaşmak, hayret etmek, hayretler içinde kalmak (ÖAA: II/1006; İP: II/709; AP: 656; MES: II/957; MAT: 210). Ayrıca bk. Parmak ısırarak.

*Degül lâle letâfet gülşeninde gonca-i zanbak
Görince bîñt-i sîmîn-i yârı dişlemiş barmak* (M.246/1)

Parmak ısırarak: Büyük bir şaşkınlık içinde olmak, hayrette kalmak (ÖAA: II/1006; EKE: II/357; İP: II/711; AP: 657; MES: II/958; MAT: 210). Ayrıca bk. Parmak dişlemek.

*Göricek kaşuñ hamın barmak ısırdı mâh-ı nev
Ey hilâl-eburû şafak sanma bulaşdı kan aña* (G.14/4)

Parmakla gösterilmek (G.28/3, G.546/2): Az bulunmak, değerli görülmek; seçkin veya ünlü olmak (ÖAA: II/1007; EKE: II/357; İP: II/711; AP: 657; MES: II/959).

Pazar(lık) etmek (G.244/3, G.501/3, M.177/1, M.184/1): Bir şeyin fiyatı üzerinde karşılıklı çekişmek; herhangi bir konuda anlaşmak için görüşme yapmak (İP: II/715; AP: 660; MES: II/964).

Peңçesini burmak: Kolunu bükme, yenme (EKE: II/358; MAT: 211).

*Gâlibâ halkuñ budur devrildi gün didükleri
Şems-i 'asruñ peңçesin burduñ yed-i beyzâ ile (G.448/2)*

Perde inmek (gözüne) (M.198): Gözde katarakt oluşmak; gizlemek, örtmek (EKE: II/224; İP: II/716; AP: 661-662; MES: II/965).

Peşkeş kılmak/çekmek (M.151/2): Bir kimseye yararlanmak için kendisinin ya da başkasının malını armağan olarak sunmak; verilmemesi gereken bir şeyi uygunsuz bir amaçla veya yersiz olarak vermek (ÖAA: II/1011; EKE: II/359; İP: II/719; AP: 664; MES: II/968; MAT: 211).

Pişmiş aşı soğuk su katmak: bk. Pişmiş aşı bozmak.

Pişmiş aşı bozmak: Yoluna girmiş olan ya da sonuçlanmak üzere olan bir işi bozacak davranışta bulunmak; yürümekte olan bir işi engellemek (ÖAA: II/1013; EKE: II/360; İP: II/721; AP: 666; MES: II/972).

*Tenüimde yara bitmişken yine üstüne zahm urdı
Gelüp bişmiş aşı bozdı ne çâre tîr-i bürrânuñ (G.278/4)*

Ramak kaldı (G.256/5): Çok az kaldı, az kalsın olacaktı (ÖAA: II/1017; EKE: II/362; İP: II/728; AP: 673; MES: II/982; MAT: 213).

Reng eylemek (G.27/5): Hile yapmak, oyun etmek, aldatmak (EKE: II/362).

Reng geçmek (M.289/4): Hile yapmak, oyun etmek, kurnazlık ile birini aldatmak (MAT: 213).

*Yaşumı bir reng ile ol la'l hûnîn eylemiş
Reng geçmiş aña gerçi lîk rengîn eylemiş (G.225/1)*

Renk almak (G.76/3, G.290/2, M.117/1): Değişik ve yeni bir renk kazanmak; yeniden canlanmak; niteliği değişmek (İP: II/730; AP: 674; MES: II/984).

Renk vermek (G.94/5, G.493/2, M.37/2, M.395/3): Canlılık veya değişiklik kazandırmak; duygularını, düşüncelerini veya başka

bir durumunu belli etmek; aldatmak (EKE: II/362; İP: II/731; AP: 674; MAT: 214).

Rıza göstermek (G.21/3): Rıza olmak, uygun bulmak, karşı çıkmamak (İP: II/732; MES: II/986).

Rüyasında (ancak) görmek (G.41/3): Bir şeyin gerçekleşmesine imkân olmamak.

Sabaha diri çıkmak: Düşüne düşünce, hiç uyumadan sabahı etmek; uyumayarak sabahlamak (MES: II/992).

Emriyâ gice sabâha diri çıkdı encüm

Göz yumup uyumadı nâle-i şeb-gîrûnden (G.381/5)

Saf bağlamak (G.154/3, G.448/4): Saf saf durmak, sıra sıra olmak; savaşa hazır olmak üzere gemiler sıraya dizilmek (EKE: II/365; İP: II/739; MES: II/996).

Selam vermek (M.342/1): Selamlamak, esenlik dilemek; başını sağ ve sol omuzlarına çevirerek namazı bitirmek (ÖAA: II/1030; İP: II/753; AP: 689; MES: II/1012; MAT: 218).

Serkeşlik etmek (G.289/4): Baş kaldırmak, buyruk dinlememek, isyan etmek; öncülük etmek, ilk adımı atmak; halk oyunlarında halayın başında oyunu yönetmek (ÖAA: II/617; EKE: II/52; İP: II/151; AP: 144; MES: I/174; MAT: 59). Ayrıca bk. Baş çekmek.

Sesini kesmek (G.356/3): Konuşmamak, söylemekte iken susmak; bir kişiyi artık söyletmemek (ÖAA: II/1033; EKE: II/371; İP: II/758; AP: 693; MES: II/1018; MAT: 219).

Sevdasına düşmek (M.236/1): Gerçekleştirmeyi çok istediği bir işi başarma çabası içinde olmak; bir şeyi amaçlamak, başarmaya çalışmak; âşık olmak (ÖAA: II/1033; EKE: II/371; İP: II/759; AP: 694; MES: II/1018; MAT: 219).

Sevdaya salmak (M.163/2, G.319/6): Âşık etmek (EKE: II/371).

Silip süpürmek (M.256): Evi, ortalığı temizlemek; ne var ne yoksa hepsini yemek; ne var ne yoksa hepsini alıp götürmek (ÖAA: II/1038; EKE: II/373; İP: II/769; AP: 701; MES: II/1030; MAT: 219).

Sineye çekmek (G.12/1, G.127/3, G.346/4, M.262/2): Kötü bir davranış, söz veya olaya ister istemez katlanmak; göğsüne yaslamak, kucaklamak (ÖAA: II/1038; EKE: II/374; İP: II/769; AP: 701; MES: II/1031; MAT: 220).

Siper almak (G.91/3): Bir yeri veya şeyi siper olarak kullanarak gizlenmek (İP: II/771).

Söz açmak (G.198/3, G.397/6): Bir konuya giriş yapmak; bir konu veya kişi üzerinde konuşmaya başlamak (ÖAA: II/1043; EKE: II/376-377; İP: II/780; AP: 708; MES: II/1042; MAT: 220-221).

Söz/laf atmak (M.74/2): Sözle sataşmak; birisine, dokunacak uygunsuz söz söyleyip işittirmek (ÖAA: II/952; EKE: II/377; İP: II/616; AP: 709; MES: II/1043; MAT: 221).

*Söz atar nâvek-i kâtil müje-i cânâna
Okûlar anuñ için agzını yurlar kana (G.462/1)*

Söz değmemek: Söz düşmemek.

*Dime 'uşşâk içre yâra bir sözüñe degmedük
Ey rakîb erbâb-ı dil yanında söz degmez saña (G.13/5)*

Söz kaçırmak: Sözün nereye gittiğini bilmeden söylemek; sözünü bilmemek.

*Şeker dimiş leb-i şîrîn-i yâra söz kaçırmuşdur
Sözünüñ kanda gitdüğini bilmez tâti-i gûyâ (G.26/4)*

Sözüne değmek (G.13/5): Birinden ya da bir şeyden söz etmek; biri üzerine konuşmak.

Sözünün nereye gittiğini bilmemek (G.26/4): Sonunu düşünmeden konuşmak; söylediklerinin neler getireceğini bilmeden söylemek.

Su basmak (M.78/1): Sular altında kalmak, her yanı suyla dolmak (İP: II/786; MES: II/1051).

Su gibi ezberlemek (M.145): Yanlızsız ve hızlı okuyabilecek kadar ezberlemek (ÖAA: II/1048; EKE: II/380; İP: II/787; AP: 715; MES: II/1052).

Su gibi (revân) okumak: Bir yazıyı veya kitabı hızlı, kolay ve yanlışsız okumak (ÖAA: II/1048; İP: II/787; AP: 715; MES: II/1052).

*Su gibi sâfi dilinde her zamân okur revân
Eylemiş bu matla'ı ey sebz-hatt ezber çemen (K.2/18)*

Suçunu bağışlamak (G.201/5): Bir kimseye işlediği suçun cezasını vermemek, suçunu affetmek (EKE: II/381; İP: II/791; MES: II/1054).

Şişe çekmek (G.36/3): Vücut ağırlarını dindirmek amacıyla içinde alev yakılarak havası seyreltilen özel bir şişeyi veya bardağı sırtta uygulamak (ÖAA: II/1060; İP: II/809; AP: 729-730; MES: II/1078; MAT: 228).

Şişip kabarmak: Gururlanmak, böbürlenmek.

*Habâb-ı mey niçün şişüp kabarmasuñ ki bezmüñde
İder bâd-ı hevâdan günde bir la'l efseri peydâ (G.26/3)*

Şöhret bulmak (G.28/3): Meşhur olmak, üne kavuşmak (İP: II/809; MES: II/1078).

Şöyle ki/kim (G.1/4, G.16/3, G.26/5, G.33/2, G.146/2, G.151/4, G.172/5): Açıklamak gerekirse, açıklayayım (ÖAA: II/1061; AP: 730; MES: II/1079).

Tâkat getirmek/getirmemek (G.355/1): Acı ve sıkıntılara dayanmak, katlanmak, tahammül etmek/etmemek (EKE: II/387; İP: II/813; MES: II/1087).

*Gördi tâbı hüsnüme tâkat getirmez hâss u 'âm
Sâye saldı ilticâ için bu zülf-i 'anberîn (G.371/4)*

Tâkati tâk olmak: Dayanamamak, gücü yeterli olmamak (İP: II/813; MES: II/1087). Ayrıca bk. Tâkati yetmemek.

*Tâk oldı tâkatüm gam-ı ebrû-yı yâr ile
Döndi harâb manzaraya dîde hâbsuz (G.203/2)*

Tâkati yetmemek (G.459/1): Dayanamamak, gücü yeterli olmamak (İP: II/813). Ayrıca bk. Tâkati tâk olmak.

Taş altında kalsın (M.377/2): “Ölsün, yok olsun” şeklinde bir beddua sözü.

Taş bağrılı (G.153/4): Katı yürekli, hiç acıması olmayan, duygusuz (ÖAA: II/915; EKE: II/230; İP: II/821; AP: 738; MES: II/1095). Ayrıca bk. Bağrı katı, Taş yürekli/kalpli.

Taş üstünde taş kalmamak: Tümüyle yıkılıp yerle bir olmak (EKE: II/391).

*Emrî binâ-yı 'ıška hâlel ire korkarın
Taş üzre taşı kalmadı Ferhâddan berî* (G.520/5)

Taş yürekli/kalpli (G.558/3): Acıklı şeylerden üzüntü duymayan, duygusuz, katı yürekli (ÖAA: II/915; EKE: II/391; İP: II/821; AP: 738; MES: II/1095). Ayrıca bk. Bağrı katı, Taş bağrılı.

Taşa tutmak (G.435/1): Üst üste taş atmak, aralıksız taşlamak; sürekli eleştirmek (ÖAA: II/1066; EKE: II/392; İP: II/820; AP: 737; MES: II/1095; MAT: 229).

Ter düşmek/düşürmek (G.45/1, G.288/4, M.75, M.465): Küsmek, gücenmek, öfkelenmek; sıkılmak, kıskanmak, aciz bırakmak; sıkıntı verip terletmek (MAT: 232; Yılmaz 2009: 155-170).

*Kendüyi rûy-ı 'arak-nâküñe beñzetdüğüçün
Ter düşüp jâle yapışdı yüzine verd-i terüñ* (M.263/3)

Tırnağına değmemek (G.212/1): Kıymet bakımından çok daha aşağı olmak (İP: II/840; AP: 751).

Toprağa (hâke) düşmek (T.1/4, G.235/5): Vefat ederek mezara konulmak, ölmek ve defnedilmek (EKE: II/398; İP: II/844; MES: II/1125).

*Egerçi girye cenginde düşüpdür toprağa çoğı
Sipâh-ı eşk-i çeşmüm yine ey şeh bî-nihâyetdür* (G.158/4)

Toprak (hâk) etmek/eylemek/kılmak (G.130/2, G.403/1, G.518/3, M.370/1): Öldürmek.

*Nâle eylerken lebüñçün gam beni hâk eylese
Ney-şeker ola türâbumda biten her bir nebât* (G.58/2)

Toprak (gubâr, hâk) olmak (G.30/1, G.438/5, G.459/5, M.107/2, M.255/1, M.362/3, M.422): Mezara gömülmek, ölmek; öldükten sonra bedeni çürüyüp toprağa karışmak (İP: II/844; AP: 754; MES: II/1125).

Tuzağa düşmek (G.237/5): Birilerince hazırlanan hileli, kötü bir duruma uğramak (ÖAA: II/1079; EKE: II/401; İP: II/849; AP: 758; MES: II/1131).

Uykuya varmak (G.563/5): Yavaş yavaş uykuya dalmak; sakin, sessiz ve hareketsiz bir ortam oluşturmak (EKE: II/405; İP: II/862; AP: 768; MES: II/1146).

Üstünde kalmak (G.277/2): Bir mal veya iş açık artırma yoluyla kendisinde kalmak; yerine getirememek, borçlu kalmak; suçlanmak (ÖAA: II/1089; EKE: II/406; İP: II/868; AP: 773; MES: II/1154).

Üstünde/üstüne titremek (G.328/3): Çok sevdiği bir şeye veya kimseye zarar gelmemesini istemek, onu koruma altına almak (ÖAA: II/1091; EKE: II/407-408; İP: II/870; AP: 775; MES: II/1157; MAT: 238).

Üstüne gelmek (G.375/2, G.427/2): Üstüne varmak, saldırmak; bir şey yapılırken veya konuşulurken çıkagelmek; bir şeyi yapması için zorlamak (ÖAA: II/1091; EKE: II/407; İP: II/869; AP: 774-775; MES: II/1156; MAT: 238).

Üstüne kalkmak: Üzerine gitmek.

Kalkmışdı hat-ı sebz ile anuñ üstüne çok

Yüridi üstüne ol serv-i revân yatdı çemen (M.347/2)

Üstüne varmak (Müst.1/2): Bir şeyi baskı yaparak istemek, ısrarcı olmak; üstüne doğru gitmek ya da saldırmak; kadın, evli bir kadının kocasıyla evlenmek (ÖAA: II/1092; EKE: II/408; İP: II/871; AP: 776; MES: II/1157).

Üstüne yürümek (M.347/2): Korkutmak, yıldırma amacıyla saldıracakmış gibi yapmak; üstüne doğru saldıracasına gitmek (ÖAA: II/1092; EKE: II/408; İP: II/871; AP: 777; MES: II/1158; MAT: 239).

Vücuda gelmek (G.390/2): Ortaya çıkmak, oluşmak, meydana gelmek (İP: II/883; MES: II/1172).

Vücuda getirmek (G.407/2): Ortaya koymak, meydana getirmek, var etmek (EKE: II/410; İP: II/883; MES: II/1172).

Yaban oğlanı: Gelişigüzel yetişmiş, eğitilmemiş genç (Dilçin 1983: 229).

*Tekye-i 'ışkda Mecnûn nice pîrem diye kim
Olmamışdur o yaban oğlanı dahi 'âkil* (G.304/3)

Yabana atmak (G.223/1, G.305/2): Değer vermemek, önemsiz görmek, itibar etmemek (ÖAA: II/1099; EKE: II/411; İP: II/886; AP: 787; MES: II/1174; MAT: 241).

*Tîrûni atma yabana baña at didüm idi
Nesnemüz yok didi ol şûh yabana atacak* (G.256/4)

Yabana gitmek: Boşa harcanmak (AP: 787; MES: II/1174).

*O derde dökilen kanum yabana gitdi sanurdum
Heder olmamış ey Emrî anı ol hâk-i der sormuş* (G.241/5)

Yaka yırtmak (G.215/5, G.318/2, G.450/4, G.462/3, G.540/1): Büyük bir üzüntü ve çaresizlik içinde bulunmak (EKE: II/412; MAT: 241).

*Yâr 'aksin görüp âyînede kıldı yaka çâk
'Aksi hem yârı görüp çâk-i girîbân itdi* (G.561/4)

Yakasına yapışmak (G.428/1, M.403): Usandıracak denli ve sürekli bir biçimde ondan bir şey istemek; ısrarla bir şeyler sorup öğrenmek; dövüşmek için onu tutup bırakmamak (ÖAA: II/1102; EKE: II/412; İP: II/891; AP: 790; MES: II/1178; MAT: 242).

Yakayı kurtaramamak (G.510/2): Elinden kurtulamamak (EKE: II/412).

Yalın yüzlü (G.89/1, G.346/4, G.527/4, M.203): Parlak yüzlü, güzel, gösterişli, alımlı (EKE: II/415).

*Bir dilber-i âhen-dil bir hûb yalıñ yüzlü
Cân virse n'ola cânâ dil hançerüñ üstinde* (G.495/3)

Yanıp yakılmak (G.281/2, G.491/5): Çok üzücü ve derin bir acı ile sızlanmak, yürekte yanmak; derdini anlatıp şikayet etmek (ÖAA: II/1106; EKE: II/417-418; İP: II/898; AP: 795; MES: II/1188; MAT: 244).

Yara açmak (G.161/2, G.516/3, M.141, M.229/1): Vücutta yara oluşmasına sebep olmak; büyük acı ve üzüntü vermek, ruhen yaralamak (ÖAA: II/1107; EKE: II/419; İP: II/899; AP: 796; MES: II/1190).

Yarım ağızla: Bir şeyi geçiştirerek dile getirmek; tam istekli olmayarak yarı ister yarı istemez biçimde, içten gelmeyerek (ÖAA: II/1108; EKE: II/419; İP: II/901; AP: 798; MES: II/1192; MAT: 245).

Nîm-besteyle bu ben hastasını itmedi yâd

Yarım ağızla beni añmadı ol gonca-dehân (G.380/4)

Yas tutmak: bk. Matem tutmak.

Yaş dökmek (G.63/5, G.70/3, G.214/3, G.272/2, G.323/3-5, G.340/1, G.388/2, G.412/4, G.426/1, G.513/1): Ağlamak, gözlerinden yaş damlamak (ÖAA: II/1109; EKE: II/420; İP: II/903; AP: 800; MES: II/1194).

Yaşı kurumak (G.323/1): Çok ağlamaktan gözlerinden yaş gelmez olmak (EKE: II/420).

Yedi kat yere geçmek (G.304/2): Çok utanmak, mahcup olmak (EKE: II/422; MES: II/1201).

Yedi kat yerin dibine geçmek: bk. Yedi kat yere geçmek.

Yele vermek: Boş yere dağıtmak, savurmak, boşa harcamak (ÖAA: II/1113; EKE: II/423-424; İP: II/908; AP: 803; MES: II/1202; MAT: 246).

Yile virdi Emriyâ âhum gubâr-ı cismümi

'Azım-i kûy-ı yâr idersem görmeye kimse tozum (M.318/3)

Yeler onmaz: Sürekli koşuşturan, kalıcı bir iş yapmayan pek onmaz ve iyi kazanç elde edemez, iflah olmaz (ÖAA: II/1113; İP: II/909; AP: 803; MES: II/1202; MAT: 246).

Emriyâ zülf-i perîşânına el urmak neden

Ol perî-şânunî sabâ gibi yiler oñmaz levend (G.71/5)

Yer bulmak (G.415/3): Bir yere yerleşmek, oturacak yer sağlamak (EKE: II/424; MES: II/1205; MAT: 247).

Yer etmek (G.100/5, G.423/2, M.131/1, M.244/2, M.289/4): İz bırakmak; iyice yerleşmek; yer tutmak (ÖAA: II/1115; EKE: II/424; İP: II/914; AP: 806; MES: II/1206; MAT: 249).

Yer öpmek (G.127/4): Önemli bir kimsenin veya büyüğün önünde eğilmek, temenna etmek (ÖAA: II/1117; EKE: II/424; İP: II/918; AP: 810; MES: II/1206; MAT: 250).

Yere çalmak (G.347/3, G.543/4): Yere atmak veya vurmak, yere fırlatmak; haşlamak, hakaret etmek (EKE: II/425; İP: II/913; MES: II/1208).

Yere geçmek/batmak (M.124/1): Yok olmak; çok utanmak (ÖAA: II/1115; EKE: II/425-426; İP: II/913; AP: 806; MES: II/1208).

Yere göğe koymamak: bk. Ayağını yere koymamak.

Yerin kulağı var: Gizli olarak söylenen bir söz umulmadık bir biçimde başkalarınca duyulabilir (EKE: II/426; İP: II/917; MES: II/1209).

Beñzetme nakş-ı pâ-y-ı seg-i yâra yir gülün

Nâ-geh işide incine yirüñ kulağı var (M.68/2)

Yerine geçmek (G.486/3): Yerini almak; bulunmayan bir nesnenin veya kavramın yerine kullanılabilir (ÖAA: II/1116; EKE: II/426; İP: II/915; AP: 808; MES: II/1211).

Yerine koymak (G.355/2): Öyle kabul etmek, gibi görmek; kırılan, kaybolan veya elden çıkan bir şeyin benzerini sağlamak (ÖAA: II/1116; EKE: II/427; İP: II/916; AP: 808; MES: II/1211).

Yerle bir etmek: bk. Hâk ile yeksan eylemek, Hâke yeksan eylemek.

Yıldızlı alışmamak: Yıldızlı barışmamak, anlaşmamak.

Katre-i eşküm girür yire gider çarha şerer

Yaşum ile âhumuñ Emrî alışmaz kevkebi (G.523/5)

Yıldızı düşük (G.526/3): Bahtsız, talihsiz; gözden düşmüş (ÖAA: II/1119; EKE: II/429; İP: II/921; AP: 812; MES: II/1215; MAT: 251).

*Subha dek akladuk bu şeb toğmadı mâh-pâremüz
Yılduzumuz düşük imiş işlemedi sitâremüz* (G.221/1)

Yok yere (G.143/5, G.353/1, M.292/1): Boşuna, boşu boşuna, gereği yokken (ÖAA: II/1121; EKE: II/430; İP: II/922; AP: 814; MES: II/1218; MAT: 252).

Yol etmek (M.158/4): Bir yere sürekli olarak gitmek (ÖAA: II/1122; EKE: II/431; AP: 816; MES: II/1220).

Yol göstermek (G.118/4): Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek; öğüt vermek; yardımda bulunmak; akıl vermek (ÖAA: II/1122; EKE: II/431; İP: II/924; AP: 816; MES: II/1220).

Yol tutmak (G.220/2): Belli bir yol izlemek; yaşayışını, davranışlarını kendine göre bir düzen içinde sürdürmek; yoldan geçene engel olmak (ÖAA: II/1123; EKE: II/431; İP: II/925; AP: 817; MES: II/1221; MAT: 256).

Yola/yollara düşmek (G.491/4): Bir yere gitmek üzere bulunduğu yerden ayrılıp yol almaya başlamak; önemli bir durumun gerektirmesiyle zorunlu olarak yola çıkmak ya da yol yol dolaşmak (ÖAA: II/1121; EKE: II/431-432; İP: II/923; AP: 815; MES: II/1222).

Yollarda kalmak (G.543/1): Varacağı yere birtakım engeller yüzünden zamanında gidememek; yolda zaman yitirmek (EKE: II/433; İP: II/925; AP: 817; MES: II/1223-1224).

Yoluna dökmek (G.334/4): Yolu üstüne sermek; uğruna feda etmek.

Yolunda pâymâl olmak: Uğruna kendini feda etmek.

*Kâş ey dil şikeste-hâl olsañ
İşk yolında pâymâl olsañ* (G.288/1)

Yolunda toprak (hâk) olmak (G.339/1, M.422): Yolunda kendini feda etmek, uğruna ölmek.

*Şâyed ki atı ugraya üstüme meyl ide
Hâk olayın yolında ki bitsün giyâhlar (G.88/2)*

Yükünü çekmek (M.306/3): Bütün ağırlığını taşımak, her türlü sıkıntıya ve eziyete katlanmak (İP: II/933).

Yüreği ağzına gelmek (M.306/4): Ansızın, beklenmedik bir durum karşısında kalarak çok korkmak, heyecanlanmak veya ürmek (ÖAA: II/1129; EKE: II/439; İP: II/934; AP: 825; MES: II/1234; MAT: 258).

Yüreği kopmak (G.432/4): Çok korkmak, yüreği kalkmak, heyecanlanmak (EKE: II/440; AP: 826; MAT: 259).

Yüreği oynamak (G.292/1, G.409/2): Birdenbire heyecanlanmak veya korkmak (ÖAA: II/1131; EKE: II/440-441; İP: II/937; AP: 827; MES: II/1237; MAT: 260).

Yüreği/içi yanmak (G.208/3): Büyük bir felakete uğramak; büyük bir acı duyarak çok üzölmek; çok susamak (ÖAA: II/1131; EKE: II/442; İP: II/485; AP: 828; MES: II/1238; MAT: 149). Ayrıca bk. Canına ateş düşmek.

Yüz burtarmak: Yüz ifadesi ile memnun olmadığını göstermek, yüzünü buruşturmamak (ÖAA: II/1137; Dilçin 1983, 41; EKE: II/455; İP: II/944; AP: 835; MES: II/1249).

*Sanma pür-mevc oldu bahr öykündügiyçün yaşuma
Bâd-ı âhum pek tokındı aña burtardı yüzün (M.346/3)*

Yüz çevirmek/döndürmek (G.164/4, G.270/5, G.324/2, G.435/5, M.22/1): Dostluğu, yakınlığı ve ilgiyi kesmek, ilgilenmemek (ÖAA: II/1132; EKE: II/446-447; İP: II/940; AP: 830; MES: II/1241; MAT: 261).

Yüz dürmek (G.513/6): Surat asmak, yüz buruşturmamak (MAT: 262).

*Gül 'andelîbe karşı yüzün dürdü Emriyâ
Kim bile jâleler ne koyupdur kulagina (G.426/5)*

Yüz göstermek (G.68/3, Muh.1/IV, G.278/2): Ortaya çıkmak, kendini göstermek (ÖAA: II/618; EKE: II/447; İP: II/151; AP: 830; MES: II/1242; MAT: 263).

Yüz karalığı (etmek): Utanılacak bir şey yapmak (EKE: II/447; MES: II/1242).

*Ne yüz karalığım itdi bu Emr-i miskîn
K'özünüden eyledüñ anı cüdâ o kâkül-vâr (G.177/5)*

Yüz suyu dökmek (G.56/5, G.442/2, M.328/1): Gururunu ayaklar altına alacak kadar çok yalvarmak; kendini zorlayarak ricada bulunmak (ÖAA: II/1133; EKE: II/448-449; İP: II/941; AP: 831; MAT: 263).

*Sarsar nesîm-i bâğ u düşer sanma jâleler
Yüzi suyun döker yire 'ışkuñda lâleler (M.74/1)*

Yüz sürmek (G.57/2, G.78/1, G.89/2, G.101/2, G.266/1, G.272/4, G.333/4, G.338/3, G.474/4, G.486/1, M.205): Kutsal veya saygının birinin huzuruna çıkarken ayağına doğru eğilmek, saygı göstermek (ÖAA: II/1134; EKE: II/449-450; İP: II/941; AP: 831; MES: II/1242-1243; MAT: 264).

*Suçın bağışla Emrînüñ tapuña yüz süre geldi
İder yüz meskenet birle tevâzu'lar gedâlıklar (G.201/5)*

Yüz tutmak (G.23/1, G.100/4): Olgunlaşmaya başlamak, olmak üzere bulunmak; zamanla şekil ve renk değiştirmek; yönelmek (ÖAA: II/1134; EKE: II/450; İP: II/941; AP: 831; MES: II/1243; MAT: 264).

*Yüz tutup çevre dime mihr ü meh olmaz baña râm
Mâh avcuñda durur mihr elüñ altında senüñ (G.270/2)*

Yüz vurmak (G.424/1): Sığınmak, yardım dilemek, yönelmek; kutsal ve değerli saymak; saygı göstermek; başvurmak (EKE: II/451; MES: II/1243).

*Gör harîm-i hüsn içre hâl-i 'anber-fâmını
San Bilâl urdu yüzünü Ka'benüñ dîvârına (G.433/5)*

Yüz yüze gelmek: bk. Yüze yüz gelmek.

Yüze yüz gelmek (G.172/3): Birdenbire karşılaşmak, karşısına çıkmak; bir araya gelmek (ÖAA: II/914; İP: II/947; AP: 838; MES: II/1243; MAT: 269).

Yüze yüz olmak (M.172/1): Birdenbire karşılaşmak, karşısına çıkmak; bir araya gelmek (ÖAA: II/914; İP: II/947; AP: 838; MES: II/1243; MAT: 269).

Yüzü kara (G.90/4, G.469/3, G.494/3, G.505/1): Utanılacak bir durumu olan (ÖAA: II/1135; EKE: II/452-453; İP: II/942; AP: 832; MES: II/1245; MAT: 265).

Yüzü kararmak: Yaptığı işten veya bir hatadan dolayı utanmak, sıkılmak (EKE: II/455; İP: II/942; AP: 833). Ayrıca bk. Yüzü kırmak.

Kendüyi kâkül-i müşğnüñe teşbîh idicek

Bu hatâ ile karardı yüzi müşğ-i Hotenüñ (G.271/2)

Yüzü kızmak (G.366/4): Yaptığı işten veya bir hatadan dolayı utanmak, sıkılmak (EKE: II/455; İP: II/942; AP: 833). Ayrıca bk. Yüzü kararmak.

Yüzü sararmak (K.1/31, G.12/3, G.12/6, G.219/3, G.493/2, G.517/5): Sıkıntıdan, üzüntüden veya korkudan yüzünün rengi değişmek (EKE: II/453; İP: II/173; MES: I/202). Ayrıca bk. Benzi sararmak.

Yüzü sulu: Güzel, asil yüzlü, yüzü nurlu (MAT: 270).

Emriyâ jâle-i ter gül ruhını zeyn itmiş

Hûblar içre kanı ancılayın yüzi sulu (G.419/5)

Yüzü yerde (olmak): Mahcup olarak, utanarak; alçakgönüllü (ÖAA: II/1139; EKE: II/453-454; İP: II/946; AP: 837; MES: II/1247).

Olsa ey gonca yüzi yirde n'ola yir gülünüñ

Reng virmişdür ana mihr-i 'izâruñ kat kat (M.37/2)

Yüzüne bakılmaz (M.280): Sevimsiz, çok çirkin (EKE: II/454; İP: II/943; AP: 834; MES: II/1248).

Yüzüne bakmamak (G.110/2, G.497/1): Ciddi görmemek, önem ve değer vermemek; bir kimseye darılmak, onunla bir daha konuşmamak (ÖAA: II/1136; EKE: II/454; İP: II/943; AP: 834; MES: II/1248; MAT: 266).

Yüzüne (karşı) söylemek (M.335/1): Karşısındakinden hiç çekinmeden söylemek; arkasından konuşmamak (ÖAA: II/1136; EKE: II/455; İP: II/944; AP: 834; MES: II/1249; MAT: 266).

Yüzüne vurmak/çarpmak (bir şeyi) (G.61/5, M.388/1): Kabahatini, kusurunu yüzüne karşı söyleyip kendisini ayıplamak (ÖAA: II/1137; EKE: II/455; İP: II/943; AP: 835; MES: II/1249; MAT: 266).

Yüzünü ekşitmek: bk. Yüz burtarmak.

Zahmet vermek (G.62/4): Yük olmak, sıkıntı vermek, eziyet etmek (İP: II/949; MES: II/1253).

Zayıf düşmek (G.204/5, G.427/4): Zayıflamak, güçsüzleşmek; saygınlığını veya maddî gücünü yitirmek (İP: II/953; AP: 840; MES: II/1257).

Zebunu olmak: Birine tutulmak, çok sevmek, aşırı düşkün olmak (İP: II/954).

*Meydân-ı 'ışk içinde Mecnûnı aîma baîa
Er midür ol kim ola bir 'avratuñ zebûnu* (G.548/3)

Zerreye saymamak: Zerre kadar değer vermemek, değersiz görmek.

*Âfitâb-ı 'âlem-ârâsın tenezzül eyleme
Zerre-i nâçizüñe sayma o mâh-ı enveri* (G.517/2)

Zeval bulmak: bk. Zevale ermek.

Zevale ermek/erişmek (G.186/3, G.297/2, G.538/4): Sona ermek, bozulup yok olmak, çökmek (İP: II/956; MES: II/1259).

Zevali gelmek (M.282/2): Yok olması, sona ermesi, batması yaklaşmak.

Zincire çekmek/vurmak (G.124/5): Zincire bağlamak; birinin elini, ayağını ya da boynunu zincirle bağlamak (EKE: II/458; İP: II/960; MES: II/1266).

Zindan etmek (G.159/4): Bir yeri yaşanmaz duruma getirmek, zevk alınmaz hâle sokmak; dünyasını karartmak (İP: II/960; MES: II/1267).

Zindan olmak (G.209/1): Yaşanmaz duruma gelmek; dünyası karmak; çok karanlık bir duruma gelmek (ÖAA: II/1144; İP: II/960; AP: 845; MES: II/1267).

III. SONUÇ

1. *Emrî Divanı*'nda 541 farklı deyimın toplam 1031 defa kullanıldığı görülmüştür. Bu sayı eserin deyimler bakımından zengin olduğunu gösterir. Bu deyimlerin bazılarının kapsamlı deyim sözlüklerinde bile yer almadığı bu çalışmada ortaya konmuştur.

2. Muammaları ve tarih düşürmedeki ustalığı ile tanınan Emrî, deyimleri yaygın ve etkili bir şekilde kullanmasıyla da dikkati çekmektedir.

3. Şairin eserindeki deyim zenginliği Türkçeye hâkim olduğunu gösterir.

4. *Divan*'da vezin ve kafiye zaruretiyle zaman zaman deyim oluşturulan kelimelerin yerlerinin değiştiği ve deyim oluşturulan kelimeler arasına kelime ya da kelimelerin girdiği görülmektedir. Bazen deyimın vezin, kafiye veya söz sanatları için değiştirildiği, kısaltıldığı örnekler rastlanmaktadır. Şair, yardımcı fiil kullandığı deyimlerin yardımcı fiilini zaman zaman değiştirip farklı bir yardımcı fiil kullanmıştır.

5. Deyimlerde genellikle Türkçe kelimeler tercih edilse de bazen kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları da kullanılmıştır.

6. Deyim bakımından oldukça zengin olan *Divan*'da atasözlerinin az sayıda yer alması dikkati çekicidir.

7. *Divan* şiirinde deyimler konusunda hem makale hem sözlük düzeyinde çalışmalara ihtiyaç olduğu ortadadır. Buradan hareketle *divan* şiiri metinlerinin deyimler açısından etraflıca incelenmesi hem bundan sonraki sözlük çalışmalarına kaynak sağlayacaktır.

Kaynakça

- AKSOY Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Ankara: İnkılâp Yay.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmed (1998), “Gen Yakadan”, *Divanlar Arasında*, Ankara: Akçağ Yay., s. 98-104.
- ÇETİNKAYA Ülkü (2009), “Divan Şiirinde Çok Başlı (Ziyade-Ser) Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies*, S. 4/2 Winter, s. 226-245.
- DİLÇİN Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- EYÜBOĞLU E. Kemal (1973), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler II, Deyimler-(Tâbirler)*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Millî Kütüphane Başkanlığı (1997): *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, İstanbul: MEB Yay.
- PARLATIR İsmail (2008), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Ankara: Yargı Yay.
- PÜSKÜLLÜOĞLU Ali (2006), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yay.
- SARAÇ M. A. Yekta, *Emrî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı ekitap: Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-128327/h/giris-emridivani.pdf>, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-128328/h/emridivani.pdf>, (01.07.2011).
- SARAÇ M. A. Yekta (1997), “Emrî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, c. 20, s. 315-331.
- Saraç M. A. Yekta (1995), “Emrî, Emrullah”, *DİA XI*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 164.
- SARAÇBAŞI M. Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TANYERİ M. Ali (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yay.
- Türkçe Sözlük I-II (1998), Ankara: TDK Yay.
- YILMAZ Ozan (2009), “Klasik Türk Edebiyatı'nda Bir Deyim: Ter Düşmek”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 21, s. 155-170.